

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.83(497.4Ojstrica)"12/18"

Prejeto: 4. 9. 2017

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad in dvorec Ojstrica

Stavbnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Prispevek obravnava doslej prezrti stavbnozgodovinski pomen srednjeveškega gradu Ojstrica in istoimenskega novoveškega dvorca. Grad je nastal na strmi vzpetini, na jugozahodnem robu Spodnje Savinjske doline, nad cesto oziroma potjo, ki se s Trojan čez Zaplanino in Presedlje spušča proti Taboru v Savinjski dolini. V 14. in 15. stoletju so prvotno zasnovano z masivnim stolpom razširili z obzidanima utrjenima platojema na najbolj položnem pobočju vzpetine. Po letu 1566 so srednjeveški grad opustili in v kompleksu srednjeveške pristave ob potoku ob vznožju grajske vzpetine začeli graditi nov renesančni dvorec. Do leta 1587 so na starejši osnovi zgradili osnovo dvorca, ki so jo nato, najverjetneje do leta 1599, razširili ter ji dali reprezentativno podobo. Najverjetneje v prvi polovici 17. stoletja so dvorec dopolnili z velikim obzidanim renesančnim vrtom. Stavbni razvoj se je zaključil v poznem 18. stoletju, ko je ob dvorcu nastalo veliko poznobaročno poslopje pristave. V prvi polovici 19. stoletja so ojstriški dvorec in večino njegovih stranskih poslopij zaradi izgube pomena in dotrajanosti opustili ter do tal podrli. Leta 1964 so podrli še pristavo.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, dvorec, renesančni dvorci, plemiški vrtovi, Ojstrica, Osterwitz, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, antika, romanika, gotika, renesansa, Žovneški, grofje Celjski, Veronika Deseniška, Schrattenbach, Schrottenbach

ABSTRACT

OJSTRICA CASTLE AND MANSION. A HISTORICAL ARCHITECTURAL OUTLINE

The contribution deals with the hitherto overlooked architectural historical importance of the medieval Ojstrica Castle and homonymous early modern mansion. The castle was built on a steep slope, on the south-western edge of the Lower Savinja Valley, above the road or, rather, path that runs from Trojan and, passing through Zaplanina in Presedlje, descends towards Tabor in the Savinja Valley. In the fourteenth and fifteenth centuries, the original layout with a massive tower was expanded by adding enclosed fortified plateaus on the most gently sloping part of the hill. After 1566, the medieval castle was abandoned and the construction of the Ojstrica Mansion commenced in the complex of the medieval Meierhof on the creek at the base of the castle hill. Until 1587, the central structure of the mansion was constructed on the old foundations and then, most probably by 1599, expanded and given a representative appearance. It was most likely in the first half of the seventeenth century that the mansion was added a huge enclosed Renaissance garden. The architectural development came to completion in the late eighteenth century, with the construction of the late-Baroque Meierhof by the mansion. During the first half of the nineteenth century, the disused and dilapidating Ojstrica mansion and most of its accessory buildings were abandoned and completely demolished. The Meierhof itself was demolished in 1964.

KEY WORDS

castle, medieval castles, mansion, Renaissance mansions, noble gardens, Ojstrica, Osterwitz, architecture, architectural history, kastelology, architectural development, Antiquity, Romanesque architecture, Gothic architecture, Renaissance, Lords of Žovnek (Saneck), Counts of Celje (Cilli), Veronika of Desenice, Schrattenbach, Schrottenbach

V povezavi z nekdanjim srednjeveškim gradom Ojstrica oziroma Osterwitz, postavljenim na 636 metrov visoki strmi kopasti vzpetini Stari grad, na območju naselbine Loke pri Taboru v Spodnji Savinjski dolini, dandanes bržkone največ ljudi najprej pomisli na tragični konec Veronike Deseniške.¹ V literaturi je razmeroma veliko zapisanega tudi v zvezi z nekdanjimi gospodarji ojstriškega gospodstva.² Po drugi strani pa so doslej opravljene raziskave skoraj povsem zaobšle stavbnogodovinski pomen gradu in nekdanjega istoimenskega novoveškega dvorca v njegovi bližini.³ To niti ni zelo presenetljivo, saj so od srednjeveškega gradu po njegovi opustitvi v 16. stoletju ostale samo skromne razvaline in tudi novoveški dvorec je že v 19. stoletju popolnoma izginil z zemeljskega površja. Kljub temu je na osnovi analize razvaljenih ostankov srednjeveškega gradu še vedno mogoče prepričljivo razbirati njegovo dokaj nenavadno stavbno zasnovo in ohranjenega je dovolj dokumentarnega gradiva, ki omogoča zanesljivo interpretacijo nekdanje podobe dvorca Ojstrica.

Srednjeveški grad Ojstrica

Ojstriški grad je nastal na vzpetini nad domnevno traso rimskodobne ceste, ki se je iz Ljubljanske kotline skozi Črni graben dvignila do sedanjih Trojan in Šentgotarda ter se nato čez Zaplanino in Presedlje spustila po pobočjih Čemšeniške planine proti sedanjemu Taboru v Savinjski dolini.⁴ Kopasta vzpetina,

na kateri so postavili grad, dobro obvladuje cesto mimo nje in je postavljena kot dolinska zagozda med višji dominantni vzpetini: 970 metrov visoko Kozico na zahodu in 909 metrov visoko Krvavico na vzhodu. Krvavica je zaradi nenavadne oblike z visokimi navpičnimi stenami in rdečkaste barve vplivala tudi na posebno prepoznavnost gradu ter na legende in pripovedke, povezane z njim.⁵ Cesta oziroma pot med Krvavico in grajsko vzpetino je bila vse do sodobnega časa najkrajša povezava Savinjske doline oziroma Celjske kotline z Ljubljansko kotlino, a vse kaže, da v srednjem in novem veku nikoli ni imela funkcije legalne tranzitne ceste in da na njej ni bilo mitnice.⁶

Domneva, da je grad Ojstrica, tako kakor sosednji Žovnek, stal že v 12. stoletju oziroma celo še prej,

Starodavna cesta in ojstriška grajska vzpetina v ozadju (foto: Igor Sapač, 2015).

¹ Prim. Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 90–94 (z navdobo starejše relevantne literature).

² Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83–84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413–414; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 139–145; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 76–90; Lukman, *Grad Ojstrica*, str. 102–103; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 156–161; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188–189; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 87–88; Kos, *Vitez in grad*, str. 334–335.

³ Prim. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 146, 150–151; Curk, *Nastanek in razvoj*, str. 264; Stopar, *Razvoj*, str. 148–149, 153; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci*, str. 307–310; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94–98; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227–228.

⁴ Domnevati smemo, da sta se v rimski dobi iz sedanjih Trojan v Savinjsko dolino spuščali dve vzporedni cesti; ena po tesni dolini Bolske, približno na trasi sedanje glavne ceste, druga pa čez Šentgotard, Zaplanino in Presedlje. Prim. Curk in Ciglenečki in Vuga, *Po poteh rimskih vojakov*, str. 45. Podobna problematika dveh vzporednih glavnih rimskih cest je ugotovljena na območju Zreč in Slovenskih Konjic. Prim. Bajt in Vidic (ur.), *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 32. Trasa rimske ceste čez Šentgotard, Zaplanino in Presedlje doslej sicer še ni bila arheološko neposredno dokazana, a na njen obstoj posredno kažejo na območju sedanje vasi Šentgotard odkrite drobne rimske najdbe, vzdani fragmenti rimskih kamnitih napisnih plošč in terenski sledovi antičnega utrbenega objekta na 659 metrov visoki a položni kopasti vzpetini, približno 160 metrov zahodno od barokizirane srednjeveške cerkve in 100 metrov južno od ceste. Sledovi kažejo, da je imel objekt najverjetneje kvadratni tloris s približno 10 metrov dolgo stranico. Arheološko najdišče Šentgotard je v registru nepremične kulturne dediščine vpisano pod številko EŠD 14615. Za obstoj rimskodobne ceste mimo Šentgotarda in Ojstrice

govori tudi, da njena trasa ni bolj naporna od trase stare ceste do Trojan mimo Vranskega, po drugi strani pa je od nje krajša in je najkrajša povezava med Ljubljansko in Celjsko kotlino. Čeprav je cesta mimo Ojstrice že vsaj v srednjem veku in preden je leta 1485 iz Kranjske na Štajersko potoval Paolo Santonino, izgubila prvotni pomen, se je ohranila in je še dandanes vozna. Za potek in pomen cestnih povezav med Ljubljansko in Celjsko kotlino čez Trojanje v preteklosti glej: Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 65, 90; Urankar, *Zgodovina trga Motnika*, str. 54; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 504; Curk, *Trgi in mesta*, str. 143, 144; Kosi, *Potujoči srednji vek*; Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175; Kralj, *Švobodni gospodje Žovneški*, str. 139; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 90.

⁵ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 76, 83; Lukman, *Grad Ojstrica*, str. 102–103; Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 72–75; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 100, 106–107.

⁶ Vsaj od začetka 13. stoletja in v poznem srednjem veku je imela funkcijo glavne tranzitne ceste med Ljubljano in Celjem daljša, a udobnejša cesta skozi Vransko, Tuhinjsko dolino in čez Kamnik. Vlogo sekundarne tranzitne ceste je imela cesta med Vranskim in Trojanami. Glavna mitnica za obe smeri, tuhinjsko in trojansko, je stala na Vranskem in bila je ena najpomembnejših mitnic na Slovenskem. Cesta oziroma pot mimo Ojstrice je opravljala vlogo lokalne prometnice za okoliško prebivalstvo, ki ob vsakdanjem življenju ni bilo zavezano plačilu mitnine. Za pojasnilo se zahvaljujem kolegu Mihi Kosiju. Prim. Curk, *Trgi in mesta*, str. 143, 144; Kosi, »Prometna politika«, str. 165–166.

Pogled na ojstriško grajsko vzpetino iz daljave iz severne strani (foto: Igor Sapač, 2015).

nima opore v srednjeveških listinah.⁷ Prvič je omenjen kot *castrum Ostirwitz* – grad Ojstrica – v listini Margarete Žovneške iz 23. marca 1288, ki je bila izdana na gradu Žovnek in v kateri sta skupaj z njim poleg Žovneka prvič izpričana tudi bližnja gradova Senek in Libenštajn. Vsi štirje omenjeni gradovi so bili posest Žovneških.⁸ Leta 1308 je grad izpričan kot *das haws ze Osterwitz in dem Seuntal*, leta 1329 kot *vest Osterwitz*, leta 1362 kot *schloss Osterwitz*, leta 1372 kot *gesloss Ostrawicz*, leta 1423 kot *veste Osterwitz*, leta 1459 kot *gesloss Osterwicz* in leta 1484 kot *gesloss Osterbicz im Sental*.⁹ Ime je najverjetneje dobil po nekdanjem imenu vzpetine Ojstrica, na kateri so ga postavili, ta pa je bila poimenovana po ostrem, zašiljenem oziroma koničastem vrhu. Srednjeveški zapisi imena kažejo tudi na možnost, da je današnja oblika imena nastala iz besede *Ostrovica*, ki prav tako temelji na oznaki *oster*.¹⁰ Vse kaže, da je bila Ojstrica že od začetka skupaj z Žovnekom, Šenekom in Libenštajnom alodialni grad rodovine visoko svobodnih gospodov Žovneških, poznejših grofov in knezov Celjskih.¹¹ Žovneški se v listinah pojavljajo od

časa okoli leta 1125 z Gebhardom I. in njihov matični grad Žovnek je najverjetneje nastal pred koncem tridesetih let 12. stoletja.¹² Nikakor ni verjetno, da so drugi trije gradovi nastali prej ali hkrati z Žovnekom; gotovo so nastali šele v drugi polovici 12. stoletja ali – bolj verjetno – v 13. stoletju, ko so Žovneški začeli krepiti moč in utrjevati meje svoje posesti v Savinjski krajini.¹³ Vsekakor je Ojstrica skupaj z Libenštajnom v 13. stoletju določala in reprezentirala južno mejno črto svobodne posesti Žovneških in ti so si morda s postavitvijo gradu na dominantni vzpetini želeli zagotoviti tudi nadzor nad enim od strateško pomembnih prehodov med Ljubljansko in Celjsko kotlino, ki je imel sicer zgolj status lokalne ceste oziroma poti in po njem ni tekel tranzitni promet. V pomoč pri datiranju nastanka gradu Ojstrica so lahko primerjave s sosednjima gradovima, ki nista bila v lasti Žovneških in ki ju je zato mogoče razumeti tudi kot ojstriški protiuteži. Kunšperski oziroma ptujski Stopnik je v razdalji približno 5,7 kilometra v zračni črti severno od Ojstrice nastal pred prvo omembo iz leta 1232, najverjetneje okoli leta 1200.¹⁴ Gallov oziroma andeški Gamberk je v razdalji približno 5,3 kilometra v zračni črti na kranjski strani deželne meje južno od Ojstrice nastal pred prvo omembo iz leta 1248, najverjetneje kmalu po letu 1209.¹⁵ Upošteva Stopnik in Gamberk smemo torej sklepati, da je grad Ojstrica najverjetneje nastal okoli leta 1200 oziroma pred sredino 13. stoletja.

Leta 1308 je Ulrik II. Žovneški iz političnih razlogov alodialnost spremenil v deželno vazalstvo štajerskih vojvod, kljub temu pa so Žovneški oziroma Celjski Ojstrico z drugimi gradovi obdržali trdno v svojih rokah do izumrtja rodovine leta 1456.¹⁶ Grad za Žovneške oziroma Celjske sicer nikoli ni imel posebnega rezidenčnega pomena. Zanj so vseskozi do leta 1456 skrbeli plačani žovneški oziroma celjski gradiščani z upravo in vojaško službo, ki so se v 14.

⁷ Prim. Curk, *Nastanek in razvoj*, str. 254, 259; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 25, 39, 289; Ravnikar, *V primežu*, str. 29; Kralj, *Swobodni gospodje Žovneški*, str. 140; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 90.

⁸ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 57, str. 79–82; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 77, 81; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; Blaznik, *Historična topografija*, str. 25; Ravnikar, *V primežu*, str. 278; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 204. V literaturi se zaradi lapsusa pri zapisu letnice deloma pojavlja zmotni podatek, da je listina s prvo omembo Ojstrice nastala že leta 1280. Prim. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 369; Stopar, *Razvoj*, str. 172; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227.

⁹ Blaznik, *Historična topografija*, str. 25–26; Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 80, str. 101; št. 127, str. 141; prim. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 369; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 81–82; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227.

¹⁰ Snoj, *Etimološki slovar*, str. 289; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 80–81; Pettau, *Imena*, str. 190.

¹¹ Prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 82; Kos, *Vitez in grad*, str. 334.

¹² Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 1, str. 29; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 10.

¹³ Prim. Ravnikar, *V primežu*, str. 75 sl; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 11–18. Denimo Senek je najverjetneje nastal kot odgovor na postavitev gradu Polzela, ki so ga postavili po letu 1193 in pred letom 1220, ko je omenjen po Polzeli poimenovani vitez Walther von *Helnstein*. Prim. Blaznik, *Historična topografija*, str. 121; Kos, *Vitez in grad*, str. 313, 350–351, 376. Okoli leta 2000 opravljene stavbnogigodovinske raziskave so v jedru gradu Polzela razkrile spodnji del masivnega kvadratnega stolpa s približno 9 metrov dolgo zunanjo stranico in z 2,7 metra debelim zidovjem, ki je z značilno plastovito zidavo iz velikih klesanih kamnitih blokov in vgrajenimi rimskimi spolijami najverjetneje nastalo v drugi polovici 12. stoletja oziroma okoli leta 1200. Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 149.

¹⁴ Za Stopnik prim. Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 219; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 132–133; Kos, *Vitez in grad*, str. 284–286.

¹⁵ Za Gamberk prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 122.

¹⁶ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 80, str. 101–102; Kos, *Vitez in grad*, str. 313–314, 334–335; Ravnikar, *V primežu*, str. 320; Kosi, *Grajska politika*, str. 467; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 90.

stoletju imenovali po gradu, a so se zlasti od druge polovice 14. stoletja očitno hitro menjavali. Med letoma 1320 in 1332 je na Ojstrici kot žovneški gradiščan služboval neki Ušalk, leta 1330 Mertel in leta 1352 Eberhard. Leta 1417 je bil celjski gradiščan na Ojstrici – *purgraff ze Ostrewicz* – Pavel Luegel in leta 1432 Jurij Mindorfer.¹⁷

S krepitvijo moči Žovneških oziroma Celjskih je grad Ojstrica gotovo izgubil del prvotnega pomena, vsekakor pa ohranil simbolno vlogo enega prvih celjskih gradov in zato tudi svoj poseben status med drugimi celjskimi gradovi. Vsaj v prvi polovici 15. stoletja je imel funkcijo zanesljive močne celjske utrdbe in morda tudi posebnega celjskega zapora na težko dostopni vzpetini daleč od naselij, na kar je mogoče sklepati po tam zaprtih Frideriku II. Celjskem (okoli 1379–1454) in Veroniki Deseniški.¹⁸ Prepoznavno prizorišče v zvezi z njima je postal najverjetneje v drugi polovici leta 1425.¹⁹ Kronika grofov Celjskih navaja, da je po izbruhu afere Herman II. Celjski na Ojstrici v stolp – *gen Osterwitz in den thurn* – najprej zaprl sina Friderika, ki so ga pozneje prepeljali na zgornji grad v Celju. Nato so zajeli Veroniko v njenem skrivališču v stolpu na Ptujskem polju – domnevno na Majdburgu – in jo dali zapreti na Ojstrici v stolp – *do furt man sy gen Osterwitz in den thurn*. Po neuspešnem čarovniškem procesu v Celju jo je dal Herman II. prepeljati nazaj na Ojstrico ter jo utopiti v sodu ali kadi pod Ojstrico. Po umoru so njeno truplo prepeljali v Braslovče in ga tam pokopali.²⁰ Umor se je najverjetneje zgodil 17. oktobra 1425.²¹ Navedbe v Kroniki grofov Celjskih so zgovorne tudi s stavbnogodovinskega vidika, saj je kar dvakrat zanesljivo izpričan stolp na Ojstrici in po značaju teh navedb je mogoče sklepati, da je bil omenjeni stolp dominantni glavni del grajske zasnove in ne morda eden od več stolpov ojstriškega grajskega kompleksa.²²

Med celjsko-habsburško fajdo v letih od 1436 do 1439, ko je bilo na spodnjem Štajerskim porušeni

več deset grajskih stavb, med drugim tudi Šenek in domnevno tudi Libenštajn, Ojstrica najverjetneje ni bila poškodovana, niti in nič ne kaže, da bi bila takrat deležna kakšnih utrjevalnih posegov.²³ Po izumrtju Celjskih leta 1456 je grad pripadel Habsburžanom in postal deželnoknežja komorna posest. Prenos lastništva ni potekal brez zapletov. Ojstrica se po umoru Ulrika II. Celjskega v Beogradu 9. novembra 1456, tako kakor nekateri drugi pomembnejši celjski gradovi (Žovnek, Vrbovec, Forhtenek, Rogatec, Planina, Podsreda, Kunšperk, Waldenberg z Radovljico, Mehovo in Kostel), ni takoj vdala cesarju Frideriku III. in njegovi skrbniki so ostali zvesti Ulrikovi vdovi Katarini. Cesar je svojim četam ukazal, da nepredane gradove – Žovnek, Ojstrico in druge – napadejo ter opustošijo. *Kronika grofov Celjskih* navaja, da je nato Katarina Celjska svoje gradove dobro zavarovala – *wohl besetzt* – in vanje poslala veliko svojih ljudi, a naposled jih je leta 1458 le izročila cesarju.²⁴ V bojih za dediščino Celjskih so čete cesarja Friderika III. – najverjetneje maja – leta 1457 napadle in zavzele Ojstrico, ki jo je branil celjski gradiščan Janez Eckelheimer z vojaki Jana Vitovca.²⁵ Grad je bil takrat gotovo v večji ali manjši meri poškodovan in potreben obnove. V obnovljeni grajski stavbi je delovalo deželsko sodišče, ki je prvič izpričano v letih 1462 in 1480.²⁶

Od leta 1458 so za grad kot deželnoknežjo komorno posest skrbeli deželnoknežji oskrbniki oziroma zakupniki. Kot prvi je leta 1458 izpričan zgoraj omenjeni Janez Eckelheimer, ki je Ojstrico dobil v oskrbo od cesarja Friderika III., nato leta 1462 župnik v Laškem in celjski vicedom Jurij Friderik Apprecher, leta 1470 oziroma leta 1478 Janez Apprecher. Leta 1484 je postal ojstriški oskrbnik Krištof Obracčan, leta 1494 pa Tomaž Gradenecker, ki je moral na gradu za njegovo veličanstvo vzdrževati tudi oboroženega moža s konjem. V tistem obdobju, najverjetneje kmalu po turškem vpadu v Celjsko kotlino leta 1493, so v bližnji naselbini severno od gradu utrdili gotško cerkev sv. Jurija ter jo obdali z novim tabornim obzidjem, po katerem je naselbina pozneje dobila sedanje ime Tabor. Med letoma 1501 in 1524 je imel ojstriško gospodstvo z gradom in mitnico na Vranskem v zakupu Lenart Raumschüssel s Šeneka,

¹⁷ Blaznik, *Historična topografija*, str. 25; Kos, *Vitez in grad*, str. 335; prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 484, 486.

¹⁸ Prim. Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 131; Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 140; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 91.

¹⁹ Za datacijo dogajanja v drugo polovico leta 1425 glej: Štih, *Celjski grofje*, str. 227.

²⁰ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavji XI in XII, str. 78–80; *Kronika grofov celjskih*, str. 19–20; prim. Megiser, *Annales Carinthiae*, II, str. 1090–1091; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 83–85; Klaič, *Zadnji knezi*, str. 56–57; Fugger Germađnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 83–84; Novostraszky, *Štajerski raj*, str. 387; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 43–50, 88, 90–94. Za problematiko Veronike Deseniške glej tudi: Grafenauer, *Veronika Deseniška*, str. 412–413; Štih, *Celjski grofje*, str. 227–228.

²¹ Grafenauer, *Veronika Deseniška*, str. 412–413; Štih, *Celjski grofje*, str. 227; Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, str. 19, 109, 123, 425; Fugger Germađnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 84; Kralj, *Friderik II. Celjski in Veronika*, str. 48, 93.

²² Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94.

²³ Prim. Sapač, *Freudenberg – Lušperk – Jamnik*, str. 13–15.

²⁴ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavja XXXV, XXXVIII, XL, str. 132–133, 139–143, 145–147; *Kronika grofov celjskih*, str. 49–51, 54–56, 58; Kosi, *Grajska politika*, str. 487; Fugger Germađnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 116–120; Fugger Germađnik, *Boj za dediščino*, str. 19–42; prim. Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 85; Stopar, *Razvoj*, str. 19.

²⁵ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 140; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 85; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 157; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; prim. Fugger Germađnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 118–119.

²⁶ *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; prim. Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 297 (zemljevid).

ki je kot nadomestilo za porušeni srednjeveški grad Šenek morda že leta 1493 zgradil novi dvor Šenek. Po njegovi smrti leta 1524 je Ojstrica kot zakupno gospostvo skupaj z mitnico na Vranskem pripadla njegovima sinovoma Juriju in Kristofu. Leta 1530 je Kristof Raumschüssel sam izpričan kot upravitelj Ojstrice. Leta 1535 je grad z gospostvom in mitnico na Vranskem dobil v zastavo kraljevi svetovalec in prvi proviantni mojster Jošt Limbarski. Leta 1542 je kot ojstriški oskrbnik omenjen Friderik pl. Rechberg in od leta 1546 je Ojstrico imel Hans Wagen.²⁷

Devetega aprila 1566 je ojstriški grad z gospostvom, sodno oblastjo, ribolovom in mitnico na Vranskem v dosmrtno in dedno zastavo prejel Maksimilijan I. pl. Schrattenbach (1537–1599), član znane in ugledne plemiške rodovine, ki se v virih pogosto omenja tudi kot Schrottenbach.²⁸ Hkrati z njim je bil zastavni gospod na Ojstrici najverjetneje tudi njegov mlajši brat Jurij (Jörg) († 1587). Brata sta pred tem, morda skupaj s še štirimi brati, živela na sosednjem gradu Stopnik, ki ga je leta 1554 kupil njun oče Pankracij pl. Schrattenbach († 1559).²⁹ Leta 1576 si je šest Pankracijevih sinov – Maksimilijan I., Jurij, Janez Baltazar I., (Kristof?) Žiga, Pankracij II. in Franc – razdelilo premoženje po pokojnem očetu.³⁰ Na Stop-

niku sta od takrat najverjetneje prebivala Jurij in Janez Baltazar I., Maksimilijan I. pa na Ojstrici.³¹ Uradno sta si Maksimilijan in Jurij gospostvi Stopnik in Ojstrica sicer delila. O tem priča tudi podatek, da je prvega januarja 1587 nadvojvoda Karel razvaljeval grad in gospostvo Ojstrica – *beruert Schloss oder Purgg stall vnnnd Herrschafft Osterbiz* – prodal bratoma Maksimilijanu I. in Juriju Schrattenbachoma. Takrat je nastal tudi novi ojstriški urbar.³² Podatek je zanimiv tudi s stavbnogodovinskega vidika, saj dokazuje, da so grad opustili že zgodaj v 16. stoletju in da leta 1587 ni bil več naseljen.³³ Domnevati smemo, da sta ga ambiciozna brata Maksimilijan I. in Jurij Schrattenbacha opustila takoj po prevzemu gospostva leta 1566.³⁴ Maksimilijan I. Schrattenbach (1537–1599) je leta 1588 postal glavar in vicedom v Celju, med letoma 1591 in 1594 pa je bil štajerski deželni glavar. Bil je tudi svetovalec nadvojvode Ferdinanda. Poročen je bil z Ano pl. Grasswein († po 1621). Z bratom Janezom Baltazarjem I. (1547–1618), poznejšim glavnim komornikom vojvode Ferdinanda v Gradcu, je bil leta 1587 sprejet med notranjeavstrijsko plemstvo in leta 1598 je bil povzdignjen v baronski stan z naslovom baron na Stopniku in Ojstrici – *zu Heckenberg und Osterwitz*. V zakupu je imel gospostvo Thal pri Gradcu in pozneje še Gösting pri Gradcu ter Eppenstein na zgornjem Štajerskem.³⁵ Njegov mlajši brat Jurij Schrattenbach je bil stotnik in vojaški poveljnik celjskega območja ter se je leta 1573 ob reki Sotli boril proti upornim kmetom.³⁶ Jurij je umrl kmalu po nakupu Ojstrice, zadnjega januarja 1587, in njegova deleža gospostev Ojstrica in Stopnik sta takrat pripadla njegovemu bratu Maksimilijanu I.³⁷

Srednjeveški grad je po izgradnji nove ceste skozi Zajasovnik do Trojan v prvi polovici 16. stoletja, ki so jo speljali približno po trasi starejše poti, in po prenehanju nevarnosti turških vpadov na to območje v drugi polovici 16. stoletja izgubil obrambni pomen in

²⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 99, 134–135, 140; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 85–87; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 157–158; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188–189; Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 221, 225, 229; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94, 153; prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83–84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413 (z nekaterimi zmotnimi navedbami, ki izhajajo iz zmotne zamenjave Ojstrice v Savinjski dolini z gradom Ostrovico/Hochosterwitz na Koroškem. Za grad in dvor Šenek: Stopar, *Grajske stavbe na območju Polzele*, str. 30; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 135. Za protiturski tabor v Taboru prim. Curk, *Topografsko gradivo*, str. 102–103; Fister, *Arhitektura*, str. 163.

²⁸ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83–84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 99, 134–135, 140; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 85–87; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 157–158; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188–189; Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 221, 225, 229; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94, 153. Za rodovino Schrattenbach glej: Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 523–524; Höfflinger, *Eine Chronik der Grafen Schrattenbach*, str. 145–178; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–119 (z nekaterimi zmotnimi navedbami); prim. Golec, *Valvasorji*, str. 209–210, 300.

²⁹ Pankracij pl. Schrattenbach je bil sin Vincenca pl. Schrattenbacha († 1531) in poročen z Elizabeto Sauer s Kozjaka na Dolenjskem († 1571). Opravljal je ugledne službe za deželo Štajersko. Okoli leta 1550 je upravljal gospostvo Žovnek. Ko je leta 1559 umrl na Stopniku, so ga pokopali v župnijski cerkvi na Vranskem, kjer pa njegov nagrobnik ni več ohranjen. Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 523; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 191; Kolšek, *Žovneško gospostvo*, str. 237; Koropec, *Mi smo tu*, str. 64; Krušič, *Prekopa*, str. 178–179; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110; prim. Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 127; <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=pankraz&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

³⁰ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 524; prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85.

³¹ Prim. Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 233.

³² SI AS 1074/137: Novoreformirani urbar graščine Ojstrica, 1587: uvodni zapis o deželnoknežji prodaji gospostva Maksimilijanu in Juriju Schrottenbachu. Prim. Kolšek, *Prispevek k zgodovini*, str. 11.

³³ Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 234.

³⁴ Glej podatke v nadaljevanju prispevka v zvezi z dvorcem Ojstrica.

³⁵ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 524; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85–86; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 110; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110; prim. Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 230, 232, 233; Koropec, *Mi smo tu*, str. 80; <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=maximilian&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

³⁶ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85–86; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110.

³⁷ Jurijeva nagrobna plošča z nemškim napisom, ki poroča, da je plemič s Stopnika in Ojstrice umrl zadnjega januarja 1587, je še vedno ohranjena desno od severnega stranskega oltarja v župnijski cerkvi na Vranskem. Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–109.

Pogled na strmo južno pobočje ojstriške grajske vzpetine z ostanki grajskega jedra na vrhu (foto: Igor Sapač, 2015).

zaradi težke dostopnosti vrh vzpetine, morda pa tudi zaradi slabega gradbenega stanja, so ga opustili ter v njegovi upravni in rezidenčni vlogi nadomestili z novim dvorcem v dolini. Sodeč po Vischerjevih upodobitvah iz okoli leta 1680 se je grad že v 17. stoletju spremenil v popolno razvalino.³⁸ Njegove ostanke so dolgo uporabljali kot kamnolom in zato so bili že v drugi polovici 18. stoletja tako zelo skromni, da na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz tistega obdobja niso več označeni.³⁹ V 19. stoletju so bili grajski ostanki neznatni.⁴⁰ Kljub temu so jih – predvsem zaradi njihovega kulturnozgodovinskega pomena in arheološkega potenciala – leta 1999 z odlokom občine Žalec razglasili za kulturni spomenik.⁴¹

³⁸ Upodobitvi sta reproducirani v: Stopar, *Grajski objekti*, str. 35; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, sl. 82; Vischer, *Topographia Ducatus Stirie*. Faksimilirana izdaja, 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja*, 2006, št. 67, str. 67, 102; Novostraszczky, *Štajerski raj*, str. 122.

³⁹ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175.

⁴⁰ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413.

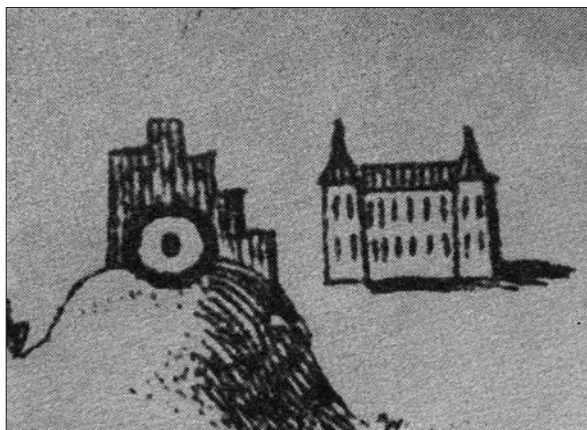
⁴¹ Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov v Občini Žalec, Uradni list RS, št. 89/98–4682, 43/2000–2059, 124/2003 (popravek). Uradno ime kulturnega spomenika: Loke pri Taboru – Ruševine gradu Ojstrica. Evidenčna številka v registru nepremične kulturne dediščine: 10401. <http://rkd.situla.org/> (28. 7. 2017).

Pogled na zaraščene razvaljene ostanke kompleksa srednjeveškega gradu Ojstrica s severne strani. V ospredju je vidna severozahodna obzidna stranica spodnjega grajskega platoja (foto: Igor Sapač, 2015).

Opis in oznaka ostankov srednjeveškega gradu Ojstrica

Čeprav so razvaline srednjeveškega gradu Ojstrica zelo skromne, težje dostopne in precej zaraščene, so z upoštevanjem izoblikovanosti naravnega terena še vedno dovolj izpovedne in omogočajo hipotetični poskus rekonstrukcije podobe pred propadom v 16. stoletju ter interpretacijo postopnega stavbnega razvoja. Ojstrica je bil eden tistih srednjeveških gradov v Sloveniji, ki so nastali na najbolj ekstremnih in težko dostopnih višinskih lokacijah in ki so zato bolj kakor z značilnimi srednjeveškimi gradovi, ki so nastajali med 11. in 15. stoletjem, primerljivi s poznantičnimi utrjenimi višinskimi naselbinami. Z njim so v tem oziru še najbolj primerljivi sedaj prav tako razvaljeni gradovi Vitanje – starejši grad, Klauzenštajn nad Zidanim Mostom in Svibno. V evropskem prostoru ga je mogoče primerjati celo z gradom Trosky, ki je na severu Češke nastal v 14. stoletju in ki velja za najbolj ekstremni primer svoje vrste v srednji Evropi. Za tovrstne gradove je bilo značilno, da so nastali v skladu s potenciranjem načela *videti in biti viden*. Graditelji ojstriškega gradu so si izbrali strmo kopasto vzpetino, ki s 636 metri sicer nima posebno velike nadmorske višine, a je bila zaradi lege v širšem

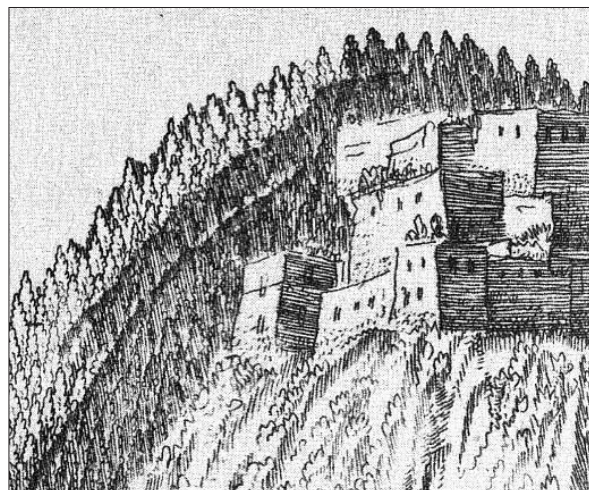

Razvaljeni grad Ojstrica in dvorec Ojstrica na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678. Izrez. (Stopar, Grajski objekti, str. 35).

prostoru edina primerna za obrambo, pa tudi za nadzor ceste. Njen izolirani koničasti vrh je bil dostopen samo s severne strani in to dejstvo je zagotavljalo, da je bilo grad mogoče učinkovito braniti tudi z majhnim številom ljudi.

Odlično predstavo o osnovnih značilnostih stavbne zasnove gradu nudi skica na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, ki ob razvaljenem gradu prikazuje tudi renesančni dvorec z vogalnima stolpoma.⁴² Grajski kompleks je bil zasnovan stopničasto vrh kopaste vzpetine in na najvišji točki je stal glavni stolp, ki pa ni bil posebno visok. Stolp je koncentrično obdajalo obrambno obzidje, na katerega sta se v nižjih legah na severni strani pobočja vzpetine stopničasto navezovala še dodatna obzidna pasova. V tistem obdobju grad ni imel več streh, a njegovo zidovje je v glavnem še segalo do prvotne višine. Takšna grajska zasnova je vidna tudi v ozadju Vischerjeve upodobitve dvorca Ojstrica iz okoli leta 1681.⁴³ Tista upodobitev je sicer manj posrečena, ker je stopnjevanost stavbnih mas precej zabrisana, desni del grajskega kompleksa je odrezan z okvirjem upodobitve, glavni stolp ne izstopa iz nakopičenih stavbnih mas in spodnje obzidje je opremljeno z nadstropnima oglatima vogalnima stolpoma, ki sta najverjetneje zgolj plod risarjeve domišljije oziroma zgrešene interpretacije vidnega razvaljenega obzidja.

Zasnova z obeh Vischerjevih upodobitev se v glavnem dobro ujema z ostanki gradu na terenu. Do razvalin je od starodavne ceste med Taborom in Trojanami po jugozahodnem grebenu v ravni črti in nato vijugasto po jugovzhodnem pobočju grajske vzpetine speljana približno poltretji meter široka in približno 250 metrov dolga strma glavna grajska pot, ki se

Razvaljeni grad Ojstrica na upodobitvi dvorca Ojstrica v Vischerjevi Topografiji Vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681. Izrez. (Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1971, slika 82).

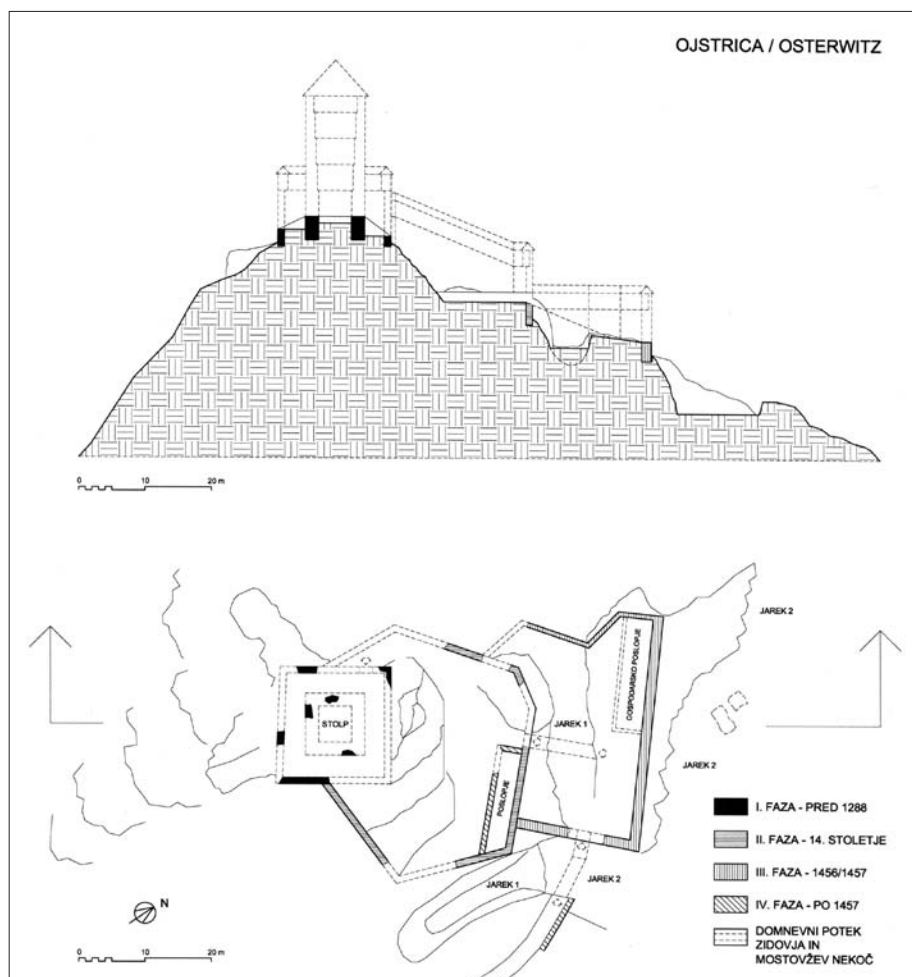
konča ob zunanjem grajskem obrambnem jarku na vzhodnem koncu grajskega kompleksa. Pot je zaradi erozijskih poškodb na več mestih prekinjena in zato težko prehodna. Tik pred grajskim jarkom je bila pot na vzhodni strani obzidana z eskarpnim zidom, ki je bil dolg približno 9 metrov in ki je še sedaj dovolj dobro razpoznaven. Pred eskarpnim zidom se na glavno grajsko pot navezuje ožja stranska pot, ki ob vzhodni strani grajskega kompleksa in ob zunanjem robu severovzhodnega zunanjega grajskega pelje do grebena na severni strani grajske vzpetine in se nato po grebenu spusti proti dolini.

Konfiguracija terena in ostanki zidovja kažejo, da je bil grajski kompleks sestavljen iz treh obzidanih platojev nepravilnih tlorskih oblik, ki so bili spuščajoče se zaporedno nanizani v smeri od jugozahoda proti severovzhodu. Višinska razlika med najvišjim platojem na jugozahodu, na vrhu grajske vzpetine, in spodnjim platojem na severovzhodnem pobočju grajske vzpetine znaša približno 20 metrov, dolžina zračne črte pa pri tem meri približno 56 metrov. Grajska zasnova je bila torej zasnovana na precejšnji strmini in potrebni so bili veliki naporji za premagovanje višinskih razlik znotraj obzidane grajske površine. Naporna je bila zlasti pot med najvišjim in srednjim platojem, ki je bila dolga približno 20 metrov, višinska razlika pa znaša kar 10 metrov.

Najvišji plato, ki je imel funkcijo grajskega jedra, je na zahodni in južni strani zavarovan z ostrimi naravnimi skalnimi stenami ter ima dokaj pravilno pravokotno talno obliko v izmeri približno 17 × 18 metrov, ki se približuje kvadratu. Na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni stranici ter na severnem vogalu so vidni nepovezani in precej prepereli ostanki obodnega zidovja, ki nikjer več ne presegajo višine dveh metrov. Ostanki kažejo, da je bilo obodno

⁴² Stopar, *Grajski objekti*, str. 35.

⁴³ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, sl. 82; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 2006, št. 67, str. 67, 102.

Vzdolžni prerez proti severozahodu (zgoraj) in tloris (spodaj) kompleksa srednjeveškega gradu Ojstrica z vrisanimi fazami stavbnega razvoja (risal: Igor Sapač, 2015 in 2017).

obzidje debelo približno en meter in da je bilo zgrajeno iz deloma obklesanih lomljenih kosov kamna, položenih v deloma izravnane vrste. Sredi platoja je do 2 metra visoka izravnana ruševinska groblja s skoraj pravilno kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno $9 \times 9,5$ metra. Groblja je približno 3 do 3,4 metre odmaknjena od črte notranjega lica nekdanjega obodnega obzidja najvišjega grajskega platoja. Na severozahodnem, jugozahodnem in jugovzhodnem robu ruševinske groblje so vidni prepereli ostanki zidovja, ki dokazujejo da je groblja vrh grajske vzpetine ostanek stavbe s približno kvadratno talno ploskvijo; vse kaže, da je tu stal glavni grajski stolp in da je imel 9 oziroma 9,5 metrov dolge stranice ter približno 2 metra debelo zidovje v spodnji etaži.⁴⁴ Južni vogal stolpa je bil usmerjen natančno proti serpentinastemu zavoju starodavne glavne ceste južno od gradu.

Na ostanek jugovzhodne stranice obodnega obzidja najvišjega grajskega platoja se navezuje približno 15 metrov dolgi ostanek južne stranice obodnega obzidja srednjega grajskega platoja, ki z drugačno

Pogled iz severovzhodne strani na vrh ojstriške grajske vzpetine z nekdanjim grajskim jedrom oziroma najvišjim platojem grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

⁴⁴ Že Ivan Stopar je v grajskem jedru domneval obstoj stolpa, ki je dvakrat omenjen v *Kroniki grofov Celjskih*. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95.

Ostanki obodnega obzidja na jugovzhodni strani najvišjega platoja grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled iz bližine na osrednji del najvišjega platoja grajskega kompleksa z lokacijo nekdanjega glavnega grajskega stolpa (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled iz severovzhodne strani na območje srednjega platoja ojstriškega grajskega kompleksa. V ozadju je viden najvišji plato (foto: Igor Sapač, 2015).

strukturo zidave in dobro vidno cezuro dokazuje, da so obodno obzidje srednjega platoja sekundarno prislonili na obodno obzidje najvišjega platoja. Srednji plato je večji od najvišjega platoja, zasnovan na nepravilni sedemkotni talni ploskvi in postavljen na severovzhodno pobočje grajske vzpetine. Severovzhodni del tega platoja je umetno izravnano,

dolg približno 33 metrov in širok 13 metrov. Na jugozahodni strani srednjega platoja je neizravnano pobočje vzpetine in površina srednjega platoja tam s treh strani zaobjema površino najvišjega platoja. Vezna pot med platojema je bila na severni strani in je potekala ob notranjem licu severozahodne in zahodne stranice obodnega obzidja srednjega platoja, od katerih so ostali samo skromni fragmenti. Bolje je ohranjeno obodno obzidje na severozahodni in jugovzhodni strani srednjega platoja; debelo je približno 1 meter in visoko do največ 2 metra. Stik med južno in jugovzhodno stranico obodnega obzidja srednjega platoja je porušen. Na notranjo stran severovzhodne stranice obodnega obzidja srednjega platoja je bilo prislonjeno 17 metrov dolgo in 4,8 metra široko poslopje, od katerega so še dobro vidni temelji kratke severozahodne stene in dolge jugozahodne stene. Ob severozahodni stranici tega poslopja, ki so ga najverjetneje sekundarno prislonili k starejšemu obodnemu obzidju, je ob veliki skali prehod med srednjim in spodnjim grajskim platojem.

Spodnji plato je v povprečju 7 metrov nižje od srednjega platoja in zasnovan je na nepravilni talni ploskvi, ki se približuje pravokotniku v izmeri 18 × 35

Ostanki obodnega obzidja na severozahodni strani srednjega platoja grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled proti severozahodnemu koncu obrambnega jarka, ki ločuje srednji in spodnji plato grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

Obodno obzidje srednjega (levo) in spodnjega platoja grajskega kompleksa (desno). Pogled iz vzhodne strani, iz območja zunanjega grajskega obrambnega jarka pred nekdanjim glavnim grajskim portalom (foto: Igor Sapač, 2015).

Pogled iz severne strani na območji zunanjega grajskega obrambnega jarka (v ospredju) in spodnjega platoja (desno zgoraj) ojstriškega srednjeveškega grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

metrov. Njegovo obodno obzidje se je na dveh mestih na njegovi jugozahodni strani prislanjalo na obodno obzidje srednjega platoja. Izpostavljeni jugovzhodna in severovzhodna stranica obzidja spodnjega platoja sta še vedno visoki do 4 metre, debeli 1,5 metra in dodatno zavarovani z omenjenim zunanjim grajskim obrambnim jarkom, ki je na jugovzhodu širok 9 metrov in globok še do 4 metre, na severovzhodu pa širok do 12 metrov in globok do 6 metrov. Sprva je bil jarek gotovo še globlji. Na naravno bolje zavarovani severozahodni strani je obzidje spodnjega platoja debelo samo 70 centimetrov in v poteku trikrat zalomljeno. Zalom se je prilagodil poteku nekdanjega v skalno osnovo usekanega obrambnega jarka pred glavnim vhodom v severovzhodni stranici obodnega obzidja srednjega platoja. Po ureditvi spodnjega platoja je tisti jarek izgubil prvotni pomen in so ga v glavnem zasuli, a na jugozahodni polovici spodnjega platoja je kljub temu do danes ostala približno 28

Ostanki močne jugovzhodne stranice obzidja spodnjega platoja gradu Ojstrica s predrtino (desno), kjer je bil do propada glavni grajski portal (foto: Igor Sapač, 2015).

metrov dolga, do 7,5 metra široka in do 2 metra velika poglobljena površina, čez katero je bil do vhoda na srednji plato najverjetneje postavljen lesen mostovž. Gotovo je bil lesen mostovž z dviznim mostom postavljen tudi pred glavnim vhodom spodnjega platoja na njegovi jugovzhodni obzidni stranici. Lokacija predrtine v obzidju, ki je nastala tam, kjer je bil nekoč glavni grajski portal, kaže, da je bil mostovž čez zunanji grajski jarek najverjetneje v poteku zalomljen; le tako je mogoče uskladiti lokaciji predrtine in zgoraj omenjenega eskarpnega zidu ob glavni grajski poti na zunanji strani obrambnega jarka.

Interpretacija stavbnega razvoja srednjeveškega gradu Ojstrica

Ivan Stopar je v okviru sistematičnih raziskav srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem v sedemdesetih letih 20. stoletja zapisal, da je Ojstrica primer aksialno sestavljenega gradu, ki je nastal s postopnim razraščanjem in dodajanjem izbranih stavbnih sestavin vzdolž izbrane smeri. Primerjal ga je z Žovnekom, Ranšperkom pri Dobrni in Ekenštajnom pri Velenju. Ugotovil je, da je prvi zametek gradu nastal vrh strme kope in da je vsak naslednji utrdbeni obroč na izpostavljeni strani segel nekoliko nižje v pobočje hriba.⁴⁵ Ta spoznanja niso izgubila aktualnosti, smiselno pa jih je skladno z novjšimi ugotovitvami dopolniti, precizirati in zaokrožiti. Na podlagi zgoraj zapisanega je treba ugotoviti, da se je grajski kompleks do končnega obsega razvil v vsaj treh stavbnih fazah v vsaj treh jasno razmejenih obdobjih.

⁴⁵ Stopar, *Razvoj*, str. 148–149, 153; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95.

1. faza: izpostavljena grajska utrdba gospodov Žovneških, pozno 12. stoletje ali prva polovica 13. stoletja

Analizi tlorisne zasnove gradu in konfiguracije terena kažeta, da je vrh grajske vzpetine gotovo najprej nastal stolp s približno kvadratno talno ploskvijo v izmeri $9 \times 9,5$ metra in z domnevno 2 metra debelim zidovjem v spodnji etaži. Zaradi koničastega skalnega vrha vzpetine, ki je bistveno vplival na grajsko zasnovo in njeno pojavnost v prostoru, ni bilo prave potrebe, da bi bil stolp posebno visok. Skica na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678 sicer kaže, da je stolp znatno presegal višino obodnega obzidja najvišjega platoja in zato smemo sklepati, da je imel nad pritličjem še vsaj tri nadstropja. Upošteva se velikost talne ploskve, ustrezne analogije in položaj gradu na vrhu kopaste vzpetine se zdi najbolj utemeljena domneva, da je imel stolp poleg pritličja še štiri nadstropja in podstrešno obrambno poletažo, da je bil pokrit s strmo štirikapno škodlasto streho in da je bil že od vsega začetka zavarovan z obzidjem. Edini vhod vanj je bil gotovo v njegovem prvem ali drugem nadstropju. Etaže v notranjosti stolpa so bile nedvomno predeljene z neometanimi masivnimi lesenimi tramovnimi stropi in povezane s preprostimi lesenimi kladastimi stopnicami. Pritličje so uporabljali kot klet in shrambo, v nadstropjih so bili bivalni prostori, podstrešna poletaža pa je služila kot opazovalnica in obrambna površina. Vsaj eno bivalno nadstropje je bilo gotovo ogrevano s preprostim kaminom in morda opremljeno tudi s konzolnim straniščem – ajžljem. Morda je bil del enega od nadstropij v stolpu namenjen prvotni grajski kapeli.

Obodno obzidje, ki je stolp koncentrično obdajalo, je bilo glede na ugotovljeno debelino in upošteva se ustrezne analogije visoko približno 8 metrov ter na vrhu opremljeno s približno dva metra visokim lesenim pokritim obrambnim hodnikom – hurdo. Zaradi skromne razpoložljive površine vrh vzpetine je obzidje stolp obdajalo zelo tesno in zato za obzidjem poleg stolpa niso mogli postaviti drugih poslopij. Prehod skozi obzidje je bil v severnem delu severozahodne stranice, saj ga na drugih obzidnih delih zaradi konfiguracije terena ni bilo mogoče urediti. Vse kaže, da na gradu zaradi ozke razpoložljive površine med stolpom in obzidjem vsaj v prvi fazi stavbnega razvoja ni bilo cisterne za vodo in da je bila oskrba z vodo zelo težavna; najverjetneje so vodo na grad prinašali v sodih ali čebrih iz potoka v dolini. Glede na navedbe v *Kroniki grofov Celjskih* smemo pomisliti, da so Veroniko Deseniško morda utopili prav v enem sodov ali čebrov, s katerimi so prinašali vodo na grad.

Že v prvi stavbni fazi pa si gradu ni mogoče predstavljati brez nekaterih pomožnih poslopij, v katerih so bili hlevi, kašča, kovačnica, prostori za hlapce in dekle in morda tudi grajska kuhinja. Del teh funkcij je bil gotovo umeščen v kompleks pristave v dolini, a

nedvomno je grad že v času nastanka v bližini obodnega obzidja najvišjega platoja dobil tudi manjše predgradje, kamor so umestili tiste prostore, za katere ni bilo prostora za obzidjem, a jih po drugi strani tudi ni bilo mogoče urediti v preveliki oddaljenosti od grajskega jedra. Sklepati smemo, da so predgradje zasnovali na območju poznejšega srednjega platoja, na najbolj položnem delu pobočja grajske vzpetine in ob dostopni poti do gradu. Poslopja v predgradju so bila gotovo lesena in morda zavarovana z lesenimi palisadami in v naslednjih stavbnih fazah so lesene konstrukcije nadomestili z zidanimi.

Ojstriška grajska zasnova je bila v prvi stavbni fazi zelo majhna oziroma približno za polovico manjša od značilnih regularnih obodnih grajskih zasnov v 12. in 13. stoletju na območju sedanje Slovenije ter ni imela stanovanjske stavbe – palacija, kakršni so značilni za veliko večino grajskih zasnov v tistem obdobju pri nas. Na Ojstrici sta bili funkciji obrambnega stolpa in stanovanjskega poslopja združeni v močnem večnadstropnem stanovanjsko-obrambno-opazovalnem stolpu,⁴⁶ seveda pa kljub temu skromna grajska zasnova njenim prebivalcem ni mogla nuditi obsevnega bivalnega udobja in za gospode Žovneške gotovo niti v času nastanka ni imela rezidenčnega pomena. Grad je z opisano zasnovo služil predvsem za obvladovanje južnega roba žovneške posesti, reprezentiranje moči Žovneških, nadzor nad prehodom do Trojan, rezidenca žovneških gradiščanov in v manjši meri tudi kot upravno ter gospodarsko središče jugozahodnega dela žovneške posesti.

Vse kaže, da sta imela podobna stolpa kot Ojstrica tudi bližnja žovneška gradova Libenštajn in Šenek, ki sta skupaj z Ojstrico prvič omenjena leta 1288, a sta bila s stavbnima zasnovama večja.⁴⁷ Primerljiv stolp

⁴⁶ S tega vidika je zasnova gradu Ojstrica primerljiva z zasnovo sosednjega gradu Gamberk, kjer pa je bil trinadstropni stanovanjski stolp drugače zasnovan in postavljen na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri $14,8 \times 7,6$ metrov. Površini stanovanjskih stolpov na Ojstrici in Gamberku sta bili najverjetneje primerljivi, saj je bil ojstriški stolp domnevno za eno nadstropje višji. Na Gamberku so tako kakor na Ojstrici v drugi stavbni fazi nekdanje predgradje na platoju pod stanovanjskim stolpom obdali z zidanim obzidjem. Morda bo v prihodnosti Ojstrico in Gamberk treba primerjati tudi z zasnovo bližnjega gradu Motnik; na Valvasorjevi upodobitvi je tam razpoznaven vsaj trinadstropni mogočni štirioglati bivalni stolp, ki pa v sedanji razvalini ni več določljiv. Ustrezne arheološke raziskave v prihodnosti bodo morale pojasniti, če je bil tam sprva samostojni stanovanjski stolp oziroma ali je od prve polovice 13. stoletja tam stal značilni obodni grad s palacijem, kar kaže analiza sedaj vidnih ostankov grajskega zidovja.

⁴⁷ Z Ojstrico je glede na umestitev v širši prostor najbolj primerljiv Libenštajn; leta 1288 je omenjen kot grad – *castrum Liebenstain*, leta 1308 kot stolp – *turn Liebenstain* in leta 1423 kot utrdba – *vest Liebenstain*. Prim. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 150; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 73–74; Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 275–278; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 14–16; Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 133–138. Stavbna zasnova Libenštajna se je razlikovala od zasnove Ojstrice. Vse kaže, da je bil Libenštajn v 13. stoletju značilen grad obodnega tipa s pravilno

so pred nekaj leti razkrile tudi raziskave na bližnjem gradu Polzela.⁴⁸ Tovrstni stolp je z Vischerjevo upodobitvijo iz okoli leta 1681 dokumentiran tudi na sosednjem gradu Stopnik.⁴⁹ A pri vseh teh omenjenih gradovih je bil stolp sestavni del veliko večje zasnove, ki je vključevala tudi samostojno stanovanjsko poslopje – palacij.⁵⁰ Osamljeni ojstriški stolp, ki je imel podobo bergfrida s kvadratno talno ploskvijo, a je obenem opravljal tudi funkcijo palacija, v slovenskem prostoru nima prave primerjave. Pogojno ga je mogoče primerjati s stanovanjskimi stolpi gradov Slovenj Gradec, Šumberk na Dolenjskem, Škofja Loka in Krancelj nad Škofjo Loko, ki pa imajo večje kvadratne talne ploskve, bili so gotovo nižji in najverjetneje so nastali v obdobju pred njim – v poznem 11. stoletju oziroma v prvi polovici 12. stoletja.⁵¹ Gotovo je vsaj deloma upravičena tudi primerjava z

nekaterimi gradovi ob sedanji meji med Slovenijo in Hrvaško, zlasti s Kostelom, Sichersteinom oziroma Starim gradom Žumberačkim in Kostanjevico oziroma trdnjavo Kostanjevica. Ti obmejni gradovi so v 13. stoletju dobili močne kvadratne glavne stolpe, a doslej še niso bili dovolj celovito stavbnogodovinsko raziskani in zato ni mogoče ugotoviti, ali so imeli stolpi enake funkcije kot stolp na Ojstrici oziroma ali so jih dopolnjevali palaciji. V tem trenutku je zato zasnovo gradu Ojstrica v prvi fazi njenega stavbnega razvoja še najbolj smiselno primerjati z gradom Gornji Kraig oziroma Hochkraig v grajskem kompleksu Kraig, severno od Šentvida ob Glini na avstrijskem Koroškem, kjer je izolirani izpostavljeni kvadratni stolp s tesnim obodnim obzidjem na težko pristopni višinski lokaciji nastal najverjetneje okoli leta 1200 oziroma v prvi polovici 13. stoletja, v 14. stoletju pa so ga na spodnjem platoju dopolnili s palacijem in grajsko kapelo. Grad Gornji Kraig je nastal v povezavi z bližnjim večjim gradom Spodnji Kraig oziroma Niederkraig. Zaradi neudobne višinske lege so Gornji Kraig, tako kakor Ojstrico, že zgodaj – v 16. oziroma 17. stoletju – opustili, kljub temu pa so se ohranile obsežne razvaline, ki deloma še segajo do prvotne višine in imajo zato velik izpovedni pomen.⁵²

Tudi v primerjavi z Gornjim Kraigom je Ojstrico mogoče interpretirati kot oddaljeni izolirani izpostavljeni stolp Žovneka, matičnega gradu gospodov Žovneških. Tovrstni izpostavljeni stolpi – propugnaculi – so bili tudi v Slovenskem prostoru med drugo polovico 12. stoletja in 14. stoletjem zelo pogosti. Največkrat so jih postavili ob dostopnih poteh do gradov oziroma grajskih jeder.⁵³ Oddaljenost Ojstrice od Žovneka sicer nikakor ni primerljiva z oddaljenostjo običajnih izpostavljenih stolpov od grajskega jedra, a v tem primeru gre za posebno situacijo; Ojstrica je imela vlogo izpostavljene utrdbe, ki je nadzorovala dostop do žovneškega ozemlja in ne zgolj do gradu, tako kakor druge izpostavljene utrdbe pa je služila izključno kot bivališče oborožene posadke, oskrbnika oziroma gradiščana in ne kot rezidenca njenega lastnika. Zgolj špekulirati je mogoče o obsegu upravnega in gospodarskega pomena Ojstrice v prvi fazi njenega stavbnega razvoja. Žovneški so si za postavitev gradu izbrali zaradi konfiguracije terena zelo zahtevno lokacijo, a samo ta vzpetina je gradu omogočala optimalno opravljanje njegovih ključnih funkcij. Vsekakor je Ojstrica zanimiv fenomen, ki tudi s svojo prvotno stavbno zasnovo nazorno ilustrira organizacijo posesti gospodov Žovneških v zgodnjem obdobju njenega obstoja in dokazuje, da so bili Žovneški pred letom 1288 dovolj močni oziroma dovolj dobro organizirani, da so zmogli izvesti tako zahteven gradbeni podvig.

pravokotno osnovno talno ploskvijo v izmeri približno 20 × 40 metrov in postavili so ga na izravnanim delu vzpetine nad spodnjo Savinjsko dolino. Znotraj obzidanega dvorišča je na južni strani stal glavni stolp s kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno 10 × 10 metrov, na severni strani dvorišča pa je bila stanovanjska stavba, ki je bila naslonjena na severno stranico obodnega obzidja in je bila obrnjena proti dolini, proti sedanjemu dvorcu Prebold. Podobno pravilno obodno zasnovo z osnovno pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 16,5 × 21 metrov je najverjetneje imel tudi grad Šenek, ki je leta 1288 omenjen kot grad – *castrum Scheinek*, leta 1308 kot stolp – *turn Scheynek* in leta 1423 znova kot stolp – *tuern Scheinegk*. Prim. Curk, Gradovi in graščine, str. 150; Stopar, Grajske stavbe na območju Polzele, str. 29; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 135. Lokacijo gradu Šenek so pred nedavnim razkrile raziskave Franca Kralja; stal je na dominantni vzpetini Vinski vrh, severozahodno od Polzele in istoimenskega novoveškega dvorca, v bližini cerkve sv. Miklavža. Prim. Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 148–156. Ker se omenja kot stolp, smemo domnevati, da je imel znotraj obzidanega dvorišča visok glavni stolp – bergfrid. Veliko večjo obodno zasnovo od Ojstrice je imel tudi grad Žovnek, ki je kot prvi grad gospodov Žovneških nastal v prvi polovici 12. stoletja. Zasnovali so ga na nepravilni talni ploskvi v obliki trapeza, ki je bila v povprečju dolga 38 metrov in široka 20 metrov. Stanovanjsko poslopje – palacij – so postavili na vzhodni strani, na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri 10 × 17 metrov. Visoki glavni stolp – bergfrid – so gradu na jugozahodnem vogalu prizidali šele po sredini 13. stoletja in zasnovali so ga na okrogli talni ploskvi s premerom 11 metrov. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 160–165.

⁴⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 149. Glej tudi zapis zgoraj v opombi št. 13. Tudi na gradu Polzela je bil kvadratni stolp s približno 9 metrov dolgimi stranicami in z 2,7 metra debelim zidovjem na eni strani postavljen tesno ob en meter debelem obodnem obzidju in distanca je znašala samo 2 metra.

⁴⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 132–133.

⁵⁰ Na tem mestu je smiselno opozoriti še na nekoliko manjši primerljivi stolp v sklopu sedanjega dvorca na Vranskem. Sprva je bil to večnadstropni stolp v stavbnem kompleksu srednjeveške mitnice (Avžlak) na Vranskem, ki je v pisnih virih izpričana od leta 1422 oziroma od leta 1458 in ki je pripadala gospostvu Ojstrica. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 153; Kosi, »Prometna politika«, str. 167. Stolp je sedaj ohranjen samo do vrha prvega nadstropja; pozidan je na skoraj kvadratni talni ploskvi v izmeri 8,3 × 8,7 metrov in ima dober meter debele stene.

⁵¹ Prim. Stopar, *Arhitektura*, str. 129–152.

⁵² Prim. Wiessner in Seebach, *Burgen*, str. 74.

⁵³ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 84–94; Sapač, *Razvoj*, str. 11, 47–51; Stopar, *Ostra kopja*, str. 29–30.

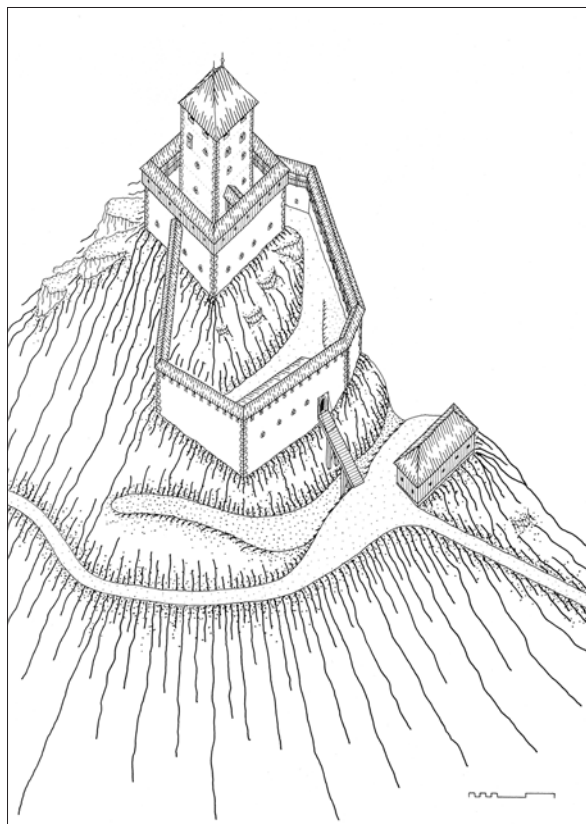
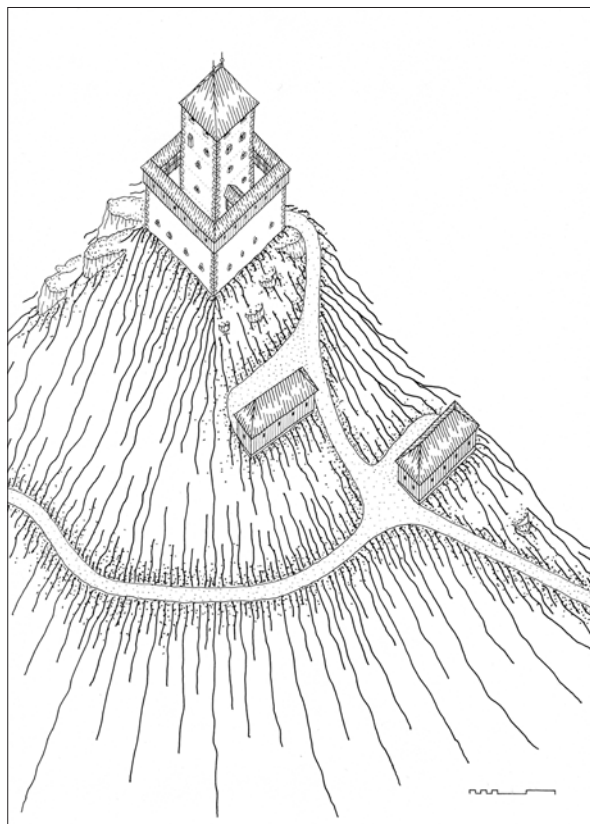
Grad Gornji Kraig/Hochkraig na avstrijskem Koroškem je stavbno zasnovno primerljiv s srednjeveškim gradom Ojstrica (Spletna fotografija, 2017).

Brez predhodne izvedbe ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče časovno natančneje opredeliti prve faze stavbnega razvoja gradu. Dovolj dobro razpoznavna struktura zidave obodnega obzidja na jugovzhodni strani najvišjega grajskega platoja potrjuje domnevo, da je grad najverjetneje nastal okoli leta 1200 oziroma v prvi polovici 13. stoletja. Za to tezo govori tudi dejstvo, da so grad zgradili na težavnem terenu, na zelo strmem pobočju, gotovo z izjemnimi napori, in da so bile tehnične možnosti za tovrstne gradbene podvige najbolj razvite šele v poznem 12. stoletju in v 13. stoletju. Ob teh spoznanjih pa je treba opozoriti, da po drugi strani ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je grad nekoliko starejši oziroma da je nastal na lokaciji, ki je bila utrjena že v obdobju rimskega cesarstva, ko je domnevno v bližini potekal en krak trase ceste od Emone čez Atrans do Celeje. Čeprav materialni ostanki rimske ceste na širšem območju grajske vzpetine doslej še niso bili odkriti, se zdi dopustna možnost, da je med markomanskimi vojnami v drugi polovici 2. stoletja, morda sočasno s postavitvijo močnega tabora druge italške legije na območju sedanje Ločice ob Savinji, ob meji med Italijo in provinco Norikom oziroma v bližini meje med emonskim in celejanskim mestnim območjem, na poznejši grajski vzpetini nastala manjša stolpasta utrdba, katere ostanke so pozneje uporabili za gradnjo srednjeveškega gradu. To tezo opravičuje izjemni pomen mejne in poštna postaje ter vojaške postojanke Atrans (Trojane), ki je bila oddaljena približno 6 kilometrov, in dejstvo, da je ugotovljena ve-

likost talne ploskve srednjeveškega grajskega stolpa povsem primerljiva tudi z arheološko dokumentiranimi kvadratnimi stolpi obzidja rimskega vojaškega taborišča Ločica ob Savinji, ki so v tlorisu merili približno 9×9 metrov in so imeli v pritličju približno 2,2 metra debele stene.⁵⁴ Ugotovljena velikost talne ploskve ojstriškega stolpa je povsem primerljiva tudi s tlorisnimi sledovi zgoraj omenjenega antičnega utrbenega objekta v bližnjem Šentgotardu. Do izvedbe ustreznih arheoloških raziskav bomo mogli torej zgolj ugibati, ali je na Ojstrici v antiki morda stal stolp, ki je bil nekakšna prednja utrdba postojanke Atrans in ki so ga po več stoletjih Žovneški kot razvalino znova odkrili ter obnovili in uporabili kot prednjo utrdbo žovneške posesti. S to hipotezo bi bilo morda mogoče pojasniti nenavadno zasnovo iz prve stavbne faze srednjeveškega gradu, a ob tem se je seveda treba tudi zavedati, da nikjer drugje v slovenskem prostoru ni dokumentiran primer, ko bi srednjeveški grad nastal neposredno z obnovo in nadgradnjo rimskodobnih ruševin.⁵⁵

⁵⁴ Kolšek, Najstarejša zgodovina Polzele, str. 17–19.

⁵⁵ Opozoriti je treba, da je Pavle Urankar na podlagi analize strukture zidovja pred drugo svetovno vojno domneval, da je v bližnjem Motniku srednjeveški grad nastal na lokaciji starejše rimskodobne utrdbe. Njegova hipoteza doslej še ni bila ustrezno preverjena. Prim. Urankar, *Zgodovina trga Motnika*, str. 11–19. V Ajdovščini so razvaljene antične stolpe šele v obdobju turških vpadov obnovili in jih ponovno uporabili za obrambne namene.

Grad Ojstrica v 13. stoletju (levo) in 14. stoletju (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2017).

2. faza: (pre)ureditev utrjenega predgradja na srednjem grajskem platoju, 14. stoletje

Stavbna zasnova iz prve faze razvoja gradu Ojstrica je bila majhna in zato ni posebno presenetljivo, da so jo že razmeroma zgodaj razširili. Širitev se je zgodila proti severovzhodu, po grebenu navzdol, torej v tisti smeri, kjer je bilo pobočje vzpetine najbolj položno in kjer je gotovo že prej stalo manjše predgradje z lesenimi stavbami. S širitvijo so po eni strani učinkovito povečali obrambno sposobnost gradu, saj je pred vhodom prvotnega obodnega obzidja nastal nov razsežen obzidani obor, po drugi strani pa so z novimi stavbnimi sestavinami zagotovili, da je mogel grad bolje funkcionirati tudi kot upravno in gospodarsko središče. Grajski kompleks je s tisto širitvijo torej mogel prevzeti nove funkcije, seveda pa je ostal tudi ena najmočnejših žvneških oziroma celjskih utrd.

Nov obor so obdali s šeststraničnim kamnitim obzidjem, ki je bilo naslonjeno na severozahodno in jugovzhodno stranico prvotnega obodnega obzidja najvišjega grajskega platoja, debelo približno en meter in visoko gotovo vsaj 7 metrov. Z zasnovo se je prilagodilo dokaj strmo spuščajočemu se terenu. Po analogijah sodeč je bilo na vrhu na zunanji strani opremljeno z zidanimi cinami in prsobrani,

na notranji strani pa s pokritim lesenim obrambnim hodnikom. Novo obzidje so na severovzhodni in jugovzhodni strani dodatno zavarovali z obrambnim jarkom, ki so ga usekali v naravno skalno osnovo. Čez obrambni jarek so na severovzhodni strani gotovo postavili lesen mostovž z dvignim mostom. Z jarkom so zavarovali tisti dve obzidni stranici, ki sta bili zaradi dostopne poti do gradu najbolj ogroženi. Material, ki so ga pridobili iz obrambnega jarka, so najverjetneje uporabili za gradnjo obzidja. S postavitvijo novega obzidja je grad dobil zunanje obzidano dvorišče, ki je vključevalo tudi del strmega severovzhodnega pobočja pod prvotno grajsko zasnovo in prvotno pot do vhoda skozi prvotno obodno obzidje. Del strmega pobočja so gotovo umetno izravnali in tako oblikovali poznejši srednji grajski plato. Tam so najverjetneje že hkrati z obzidjem, ob naslonitvi na notranjo stran severovzhodne obzidne stranice, postavili zgoraj omenjeno dolgo in ozko pomožno grajsko poslopje; nastalo je najverjetneje kot nadomestek za odstranjena starejša lesena poslopja prvotnega predgradja in po analogijah sodeč je bilo vsaj sprva samo pritlično oziroma bistveno nižje od obzidja in pokrito z enokapno streho, ki je bila naslonjena na notranjo stran obzidja. V tistem poslopju so najverjetneje uredili konjski hlev, kaščo, prostore za hlapce in dekle in morda tudi grajsko kuhinjo.

Pri poskusu natančnejše časovne opredelitve druge stavbne faze je lahko v pomoč analiza strukture zidave obzidja, ki je dobro vidna zlasti na južni in jugovzhodni strani, deloma pa tudi na severozahodni strani. Čeprav je zidni plašč v glavnem že odluščen, je še vedno opazno, da je bilo obzidje zgrajeno iz manjših lomljenцев, postavljenih v maniri gotskega stavbarstva v širše plasti, in da se struktura kompartimentne zidave precej razlikuje od kakovostnejše zidave obodnega obzidja na najvišjem platoju. Na podlagi te ugotovitve smemo sklepati, da obzidje druge stavbne faze ni nastalo pred 14. stoletjem. Pomisliti bi mogli, da je nastalo do leta 1308, ko je ojstriški grad, enako kakor sosednji Žovnek, omenjen kot *haus* – hiša, medtem ko sta Šenek in Libenštajn označena s *tuern* – stolp.⁵⁶ Po tej omembi bi mogli sklepati, da je bila Ojstrica takrat večja od Šeneka in Libenštajna in bolj primerljiva z Žovnekom, a na to se ne gre preveč zanašati, saj ni nujno, da je oznaka točna in da se je nanašala na velikost grajskega kompleksa. Po strukturi obzidja sodeč je bolj verjetno, da so drugo stavbno fazo izvedli šele po letu 1341, ko je nemški cesar Ludvik Bavarski povišal Friderika I. Žovneškega († 1359) v grofa Celjskega in se je samozavest rodovine dvignila, s tem pa tudi potreba po novemu statusu primernih gradbenih podvigih.⁵⁷ Najverjetneje je zunanje obzidje že stalo, ko sta leta 1425 na Ojstrici zaprta Friderik II. Celjski in Veronika Dese-niška ter je bil grad močna in zanesljiva utrdba.

3. faza: dodatno utrjevanje gradu, domnevno med boji za dediščino Celjskih v letih 1456 in 1457

Po omenjeni navedbi v *Kroniki grofov Celjskih* smemo sklepati, da je vdova Ulrika II. Celjskega Katarina med koncem leta 1456 in pomladjo leta 1457 na Ojstrici, tako kakor tudi na nekaterih drugih svojih gradovih, v naglici poskrbela za utrjevanje, ki je bistveno povečalo obrambno sposobnost in omogočilo, da se je v gradu moglo braniti večje število ljudi. Menim, da je navedbo, da je Katarina Celjska svoje gradove dobro zavarovala – *wohl besetzt*, v zvezi z Ojstrico treba razlagati tako, da so takrat izvedli tudi dokaj obsežna gradbena utrjevalna dela. Čeprav *Kronika grofov Celjskih* izrecno ne poroča o gradbenih delih na Ojstrici in tudi z drugimi pisnimi viri takrat niso izpričana, se vendarle zdi najbolj verjetna hipoteza, da je prav takrat nastal razsežni obzidani spodnji grajski plato oziroma zunanji grajski obor, ki je na najbolj izpostavljeni jugovzhodni in severni strani okrepljen s poldrugi meter debelim obzidjem. Debelina obzidja dokazuje, da so ga zgradili kot dovolj močni izpostavljeni prednji ščitni zid in najverjetneje tudi upoštevalje nov način bojevanja z ognjenim strel-

nim orožjem, ki so ga čete cesarja Friderika III. gotovo imele in znale tudi dobro uporabljati. Vsekakor konfiguracija terena na jugovzhodni in severovzhodni strani grajske vzpetine kaže, da bi bilo tam načeloma mogoče grajski kompleks iz razdalje 10 do 20 metrov napasti tudi s topovi. Nedvomno je bilo tudi novo obzidje dokaj visoko – vsaj sedem metrov od praga novega glavnega portala navzgor – in na vrhu je bilo gotovo opremljeno s cinami ali strelnimi linami ter obrambnim hodnikom. Z novim oborom, ki je bil še bolj prostoren od obora iz druge stavbne faze, se je obzidana površina gradu zelo povečala in ves kompleks je bilo mogoče odlično braniti. Novo masivno obzidje je moglo na naravno najslabše zavarovanem predelu učinkovito razvrednotiti napade z ognjenim strelnim orožjem in za njim se je moglo braniti večje število ljudi. Vse kaže, da so novi obor postavili v naglici in zato je bil dostop vanj malce neroden, saj niso uspeli optimalno preurediti oziroma zasuti starejšega obrambnega jarka pred severovzhodno stranico obzidja iz druge stavbne faze. Na severozahodu so napol zasuti starejši obrambni jarek zamejili s trikrat zalomljenim tanjšim obzidjem. Do novega glavnega portala so čez obrambni jarek postavili leseni mostovž z dviznim mostom, ki je bil – podobno kakor mostovž nad notranjim obrambnim jarkom Starega gradu Celje – v poteku najverjetneje rahlo zalomljen. Stari jugovzhodni obrambni jarek so podaljšali proti vzhodu in ga povezali z novim jarkom, ki so ga usekali v skalo ob severovzhodni stranici novega obzidja spodnjega platoja. Zaradi obrambne učinkovitosti so najverjetneje ohranili stari leseni mostovž čez starejši oziroma notranji obrambni jarek. Novo obzidje so – podobno kakor starejše obzidje iz druge stavbne faze – zgradili iz večjih in manjših lomljenцев, ki so jih položili v širše plasti. Pri gradnji so si pomagali z vgrajenimi lesenimi gradbenimi odri; odrnice kvadratnega prereza so na jugovzhodni obzidni stranici, ob nekdanjem glavnem vhodu v grad, še dobro vidne, čeprav je tudi tam zidni plašč obzidja že skoraj povsem odluščen.

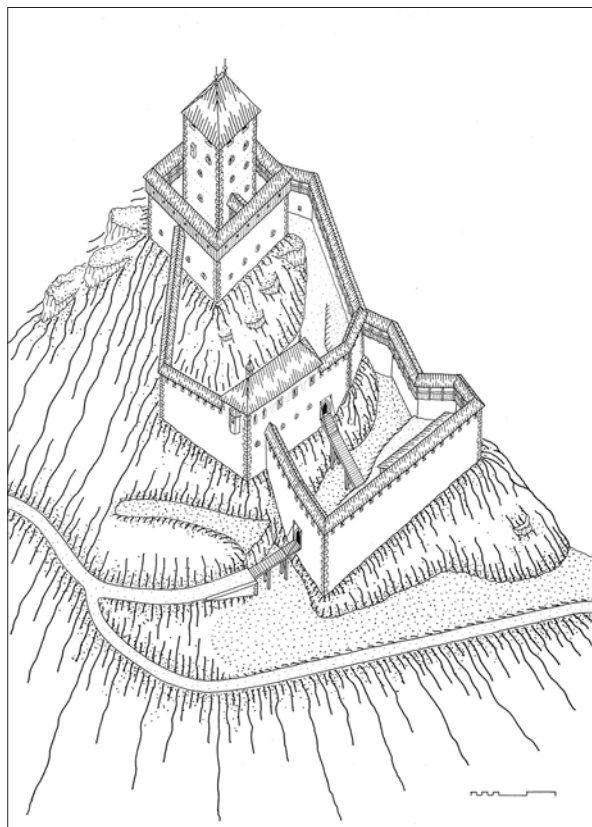
4. faza: domnevna obnova gradu po bojih za dediščino Celjskih, po letu 1457, druga polovica 15. stoletja

Ko so v bojih za dediščino Celjskih čete cesarja Friderika III. leta 1457 napadle in zavzele Ojstrico, je bil grad gotovo v večji ali manjši meri poškodovan ter potreben obnove. Poškodbe nedvomno niso bile prehude, saj je kmalu zatem v obnovljenem gradu delovalo deželsko sodišče, ki je izpričano od leta 1462 oziroma 1480.⁵⁸ V obnovljenem gradu je bila tudi kapela Naše ljube gospe, ki je v ojstriškem urbarju iz

⁵⁶ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 80, str. 101.

⁵⁷ Prim. Kralj, *Žovnek in Žovneški*, str. 98–101; Fugger Germandnik, *Grofe in knezi Celjski*, str. 31–36.

⁵⁸ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

Poskus rekonstrukcije podobe gradu Ojstrica v drugi polovici 15. stoletja, po obnovi po letu 1457, in sedanji obseg grajskih ostankov. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2017).

leta 1480 omenjena kot *Vnser Lieben Frawn cappeln*.⁵⁹ Vsekakor obnova po letu 1457 ni spremenila starejše stavbne zasnove. Najverjetneje so na starih temeljih ponovno zgradili porušene dele obzidja in obnovili so požgane lesene dele, zlasti ostrejša in obrambne hodnike vrh obzidja. Ker sta na gradu po letu 1457 izpričana sodišče in kapela, smemo domnevati, da so takrat zgradili več novih prostorov. Analiza tlorisne zasnove kaže, da so nove prostore lahko zagotovili samo z nadzidavo zgoraj omenjenega dolgega in ozkega pomožnega poslopja ob severovzhodni stranici obzidja iz druge stavbne faze. Po izgradnji spodnjega grajskega platoja v tretji stavbni fazi je severovzhodna stranica obzidja iz druge stavbne faze izgubila del obrambnega pomena in mogoče jo je bilo deloma vključiti v nov stavbni trakt, ki je najverjetneje dobil funkcijo manjšega grajskega palacija. Domnevo, da so prav tam uredili sodno dvorano, je mogoče zagovarjati s pomočjo analogij; sodne dvorane so največkrat umeščali blizu glavnega vhoda v grad in tudi zato ni verjetno, da je bil takšen prostor v težko dostopnem starem stolpu vrh vzpetine. Najverjetneje

so po izgradnji spodnjega obora iz tretje stavbne faze med obnovo gradu po letu 1457 ob naslonitvi na notranjo stran njegove 36 metrov dolge severovzhodne obzidne stranice postavili eno ali več nizkih stranskih poslopij z grajskimi hlevi in delavnicami. O tem je sicer mogoče samo hipotetično ugibati na osnovi analogij, saj ostanki na terenu niso vidni. Najverjetneje so med obnovo čez zunanji obrambni jarek ponovno postavili leseni mostovž in morda zgradili tudi omejnjeni novi kamniti eskarpni zid ob glavni grajski poti na zunanji strani obrambnega jarka.

Brez predhodne izvedbe ustreznih arheoloških raziskav je mogoče zgolj ugibati tudi o tem, ali je bil grad deležen dodatnega utrjevanja po izbruhu nevarnosti turških vpadov na to območje. Turški vpadi na Štajersko so se začeli leta 1472, celjsko območje pa je bilo prizadeto zlasti v letih 1493 in 1494. Nevarnost je ostala prisotna do sredine 16. stoletja.⁶⁰ Ojstrica je imela ob enem od lažjih prehodov med Kranjsko in Štajersko oziroma med Ljubljansko in Celjsko kotlino v tistem obdobju gotovo dovolj velik pomen, a materialni ostanki na terenu s tem v zvezi ne ponujajo nobenih odgovorov. Vse kaže, da so utrjevalna in obnovitvena dela v petdesetih letih 15. stoletja

⁵⁹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 139; Blaznik, *Historična topografija*, str. 26; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 224; prim. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 369; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 228.

⁶⁰ Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 71, 77–79, 205–207; Voje, *Slovenci*, str. 23–37.

zadostovala in da pozneje niso več opravili dodatnih utrjevalnih del, ki bi spremenila do takrat izoblikovano grajsko zasnovo. Če bi bil grad v obdobju turških vpadov deležen obsežnejših utrjevalnih in obnovitvenih posegov, ga najverjetneje ne bi že kmalu po letu 1566 povsem opustili. Kljub bolj ali manj obsežni obnovi po letu 1457 je grad ostal precej odročna, težko dostopna, mračna in zastarela srednjeveška stavba z majhnimi in neudobnimi notranjimi prostori, ki za Habsburžane gotovo ni imela nobenega pomena, in zato ni prav nič presenetljivo, da so ga opustili takoj zatem, ko je sredi 16. stoletja prenehala nevarnost turških vpadov na tisto območje.

Dislocirani deli srednjeveškega grajskega kompleksa

Že v srednjem veku ojstriški grajski kompleks ni bil omejen zgolj na grajsko vzpetino, pač pa so mu pripadala tudi nekatera posebna poslopja v dolini. Glavna grajska pristava s kompleksom gospodarskih poslopij – zlasti hlevov, kašč, mlina in najverjetneje tudi kovačnice – je gotovo stala ob potoku ob vznožju grajske vzpetine, na območju, kjer se je po letu 1566 za rodovino Schrattenbach razvil dokaj razsežen kompleks novoveškega dvorca.

Južno od Grajske vasi je na nizki vzpetini stala ojstriška grajska klet oziroma kašča, ki je omenjena v ojstriškem urbarju iz leta 1504. Njene razvaljene ostanke sta videla še Ignac Orožen v drugi polovici 19. stoletja in Jože Curk v petdesetih letih 20. stoletja. Ljudsko izročilo je tiste razvaline povezovalo z gradom nekega Rudolfa in okolico so zato v 19. stoletju imenovali Rudolfica. Tisto poimenovanje je bilo morda povezano z Žigo Rudolfom grofom pl. Schrattenbachom, ki je bil lastnik gospodstva Ojstrica v času dokončanja Vischerjeve *Topografije vojvodine Štajerske* okoli leta 1700. Grajsko klet oziroma kaščo

Pogled z ojstriške grajske vzpetine proti jugozahodu, na starodavno cesto, ki se s Trojan spušča v Savinjsko dolino in ki je povezovala tudi grad vrh vzpetine z dislociranimi deli srednjeveškega grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2015).

je cesar Friderik III. leta 1489 sicer izločil iz posesti gradu Ojstrica in jo daroval Grajski vasi, da bi z njenimi prihodki mogla obnoviti cerkev sv. Kristofa in sv. Katarine v Grajski vasi.⁶¹

Jože Curk je v petdesetih letih 20. stoletja domneval, da je ojstriška grajska pristava stala tudi v zaselku Gorjakovo, zahodno od Gomilkega, na lokaciji sedanje domačije Kapla 15, ki je v register nepremične kulturne dediščine vpisana s številko EŠD 24301. Tam so v večji enonadstropni pravokotni hiši, ki je bila v 19. stoletju v posesti družine Košenina, sedaj pa jo ima družina Zupančič, ohranjene obokane kleti, ki so ostanek starejše stavbne zasnove, domnevno pristave oziroma dvora, ki je bil v 17. stoletju v posesti družine Konec in po kateri je dobil ime Koncev dvor oziroma Končev dvor. Pozneje so stavbo imenovali huba Goljenica.⁶² Stavba je istovetna z dvorcem »Končo«, v katerem je po letu 1662 živel Janez Ditrh Valvasor (okoli 1633 – okoli 1686) in kjer sta se okoli leta 1710 zadrževala njegova dva sinova.⁶³ Domneva, da je sprva tam stala ojstriška pristava, ni potrjena.

Novoveški dvorec Ojstrica

Nastanek dvorca Ojstrica je tesno povezan z vzponom plemiške rodovine Schrattenbach oziroma Schrottenbach na slovenskem Štajerskem in v Spodnji Savinjski dolini; gospodstvo Ojstrica je imela med letoma 1566 in 1767.⁶⁴ Vse kaže, da ambiciozni in vplivni Maksimilijan I. Schrattenbach (1537–1599), potem ko je 9. aprila 1566 dobil v zakup ojstriško gospodstvo, ni prav dolgo premišljal in se je, najverjetneje skupaj z bratom Jurijem, odločil, da stari neudobni grad vrh vzpetine opusti in si postavi novo rezidenco v dolini, ob vznožju grajske vzpetine. Novi dvorec je postal novo upravno, gospodarsko in rezidenčno središče ojstriškega zemljiškega gospodstva ter sedež deželskega sodišča.⁶⁵ Dvorec ni nastal na praznem prostoru, marveč tam, kjer je na prehodu doline Suhlega potoka v Savinjsko dolino, tik ob starodavni cesti oziroma poti in strugi potoka, v ravnici gotovo že v srednjem veku stala grajska pristava. Zgolj ugibati moremo, ali je tam v poznem srednjem veku stala tudi kakšna cestna zavora, ki je dopolnjevala funkcijo mitnice na Vranskem.⁶⁶ Kljub ravninski legi je tisto območje vseskozi deloma ohranilo značaj odmaknje-

⁶¹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 60–62; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 86; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151.

⁶² Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 57–58, op. 3; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151.

⁶³ Prim. Golec, *Valvasorji*, str. 16, 18, 303, 304, 452.

⁶⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 140; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 87; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189.

⁶⁵ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 87; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95.

⁶⁶ Mitnica na Vranskem je pripadala gospodstvu Ojstrica. Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102.

nosti in celo divjine in zato ne preseneča, da so se tam v vseh obdobjih sprehajali tudi medvedi.⁶⁷

Novoveški dvorec ni nastal v enem mahu, kakor so menili starejši raziskovalci, ki so deloma zmotno interpretirali podatke iz arhivskih virov in literature,⁶⁸ marveč postopno med letoma 1566 in 1635, v več stavbnih fazah na srednjeveški osnovi. Maksimilijan I. pl. Schrattenbach je 9. aprila 1566 dobil gospostvo Ojstrica v zastavo za znesek 11.755 fl. in dežela Štajerska mu je že 12. novembra 1566 odobrila znesek 1000 fl. za zidavo pristave. Petindvajsetega avgusta 1572 mu je dežela odobrila še 2000 fl. in 20. decembra 1578 še dodatnih 1255 fl.⁶⁹ Gre za precejšnje zneske, s katerimi gotovo niso gradili zgolj gospodarskih poslopij pod srednjeveškim gradom ali celo velikega poslopja baročne pristave, ki je nastalo šele v 18. stoletju, dolgo po nastanku Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681, in ki so ga podrli leta 1964. Oznako *zidava pristave* je v tem kontekstu mogoče interpretirati samo tako, da je na območju pristave srednjeveškega gradu že leta 1566 začel nastajati nov dvorec oziroma novo upravno, gospodarsko in rezidenčno središče zemljiškega gospostva Ojstrica. Gotovo so ob novem dvorcu zgradili tudi nekatera nova gospodarska poslopja. Vsekakor je bil novi dvorec dograjen pred letom 1587, saj takrat sestavljeni novi urbar gospostva Ojstrica vsebuje tudi zaznamek v zvezi z novim (začasnim) bivališčem, ki ga imajo imetniki gospostva – brata Maksimilijan in Jurij Schrattenbacha – pri pristavi in zgovoren je tudi inventarni popis pristave.⁷⁰ Glede na omembo začasnega bivališča v urbarju je mogoče sklepati, da dvorec leta 1587 še ni bil dokončan, a da je bilo v njem vsekakor že mogoče prebivati. Da je dvorec stal že v zadnji tretjini 16. stoletja, dokazuje tudi podatek, da je Andrej Fellmann, župnik na Vranskem med

letoma 1604 in 1626, ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu poročal o kapeli na Ojstrici, ki takrat (okoli leta 1614) še ni bila posvečena, a je v njej s svojimi duhovniki kljub temu ob petkih daroval maše, kar so počeli že pred njim, torej pred letom 1604.⁷¹

Gradnja novega dvorca je bila gotovo povezana tudi s tem, da si je Maksimilijan I. Schrattenbach očitno že leta 1566 zastavil cilj, da bo zakupljeno gospostvo Ojstrica nekoč pridobil v trajno dedno last, kar mu je skupaj z bratom Jurijem leta 1587 tudi uspelo.⁷² Očitno se je odločil, da si na Ojstrici ustvari svojo novo glavno rezidenco. Lokacija je bila nedvomno dovolj zanimiva, saj so v bližini v prvi polovici 16. stoletja obnovili cesto do Ljubljane in glavnino prometa preusmerili iz Tuhinjske doline čez Trojane.⁷³ Po smrti brata Jurija 31. januarja 1587 je Maksimilijan postal izključni lastnik ojstriškega gospostva in tudi lastnik Jurijevega deleža gospostva Stopnik. V novem dvorcu Ojstrica je živel do smrti 9. julija 1599. Njegovo truplo so pokopali ob bratu Juriju v župnijski cerkvi na Vranskem, kjer je v notranjščini ohranjena tudi njegova kamnita nagrobna plošča z latinskimi besedilom.⁷⁴ Ker ni zapustil moških potomcev,⁷⁵ sta Ojstrica in Stopnik takrat pripadla Maksimilijanovemu in Jurijevega bratu Francu († 1601). Za njim je oboje dedoval Janez Žiga Schrattenbach, njegov nečak in Jurijev sin, ki je morada že prej imel delež gospostva Stopnik in ki je za Ojstrico skrbel vsaj do konca leta 1608.⁷⁶

Pred 5. oktobrom 1610 je postal gospodar na Ojstrici in Stopniku Janez Feliks Schrattenbach (1570–1638) in z njim se je začelo tudi novo obdobje stavbne zgodovine dvorca.⁷⁷ Bil je polbratranec pokojnih bratov Maksimilijana I., Jurija in Franca Schrattenbacha ter sin Krištofa Schrattenbacha († 1571), ki je bil polbrat zgoraj omenjenega stopniškega graščaka Pankracija Schrattenbacha, in vnuk

⁶⁷ Leta 1830 so ustrelili medveda na Kozici. Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158. Poleti 2017 so v bližini med prečkanjem avtomobilske ceste povozili medvedko in njene tri mladiče.

⁶⁸ Janko Orožen je menil, da je dvorec nastal okoli leta 1600. Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 32; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102. Jože Curk je nastanek dvorca postavil v čas okoli leta 1620. Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151. Hans Pirchegger je zapisal, da je dvorec nastal med letoma 1614 in 1631, po drugi strani pa je poznal tudi podatek iz ojstriškega urbarja iz leta 1587, da je bil srednjeveški grad takrat že opuščen. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188. Tudi Jože Koropec je menil, da je dvorec nastal med letoma 1614 in 1631, a se obenem zavedal, da je bil srednjeveški grad že leta 1587 v razvalinah. Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 234; Koropec, *Mi smo tu*, str. 82, 112. Ivan Stopar je menil, da je dvorec nastal po letu 1566 in pred letom 1600. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97. Ivan Jakič je menil, da je dvorec po letu 1591 začel graditi Maksimilijan Schrattenbach in da je zidavo nadaljeval Feliks Schrattenbach med letoma 1614 in 1631. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 228.

⁶⁹ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 84; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97.

⁷⁰ SI AS 1074/137: Novoreformirani urbar graščine Ojstrica, 1587.

⁷¹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141, 143; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97.

⁷² Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189 (z zmotno zapisano letnico 1591, namesto 1587).

⁷³ Prim. Curk, *O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju*, str. 8.

⁷⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 85–86; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 110; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 233; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110; prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 81, 131.

⁷⁵ Maksimilijana I. Schrattenbacha je preživela samo hči Marija Elizabeta (1573–1653), ki je bila od leta 1591 poročena s Karlom Bernardom grofom Harrachom zu Rohrau (1570–1628) <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=maximilian&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017)

⁷⁶ Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 524; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 86; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 110; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 233; Koropec, *Mi smo tu*, str. 80.

⁷⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 72–73, 86; Koropec, *Vransko v srednjem veku*, str. 233; prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 81, 131; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 40, 110–111.

Vincenca Schrattenbacha († 1531).⁷⁸ Janez Feliks se je odlikoval v bojih proti Turkom.⁷⁹ Dalj časa je kot polkovnik poveljeval v raznih utrdbah Vojne krajine in leta 1593 se je udeležil bitke pri Sisku.⁸⁰ Od leta 1600 je bil poročen z Marijo Elizabeto rojeno baronico Egkh (1582–1631), ki mu je rodila štiri hčere in pet sinov.⁸¹ Leta 1610 je zapustil polkovniško službo v Slavonski vojni krajini ter začel gospodariti na Stopniku in Ojstrici. Leta 1624 oziroma 1628 je pridobil še gospodstvo in dvorec Prebold. A upravljanju z zemljiškimi gospodstvi po izbruhu tridesetletne vojne, ko je bila stiska podložnikov vse večja, očitno ni bil dorasel. Od podložnikov je namesto osem dnevnih tlake zahteval vsakdanjo tlako, tudi ob nedeljah.⁸² Posledično se je v zgodovino zapisal kot tiranski, v krajišniških krutostih šolani upokojeni oficir, ki je zakrivil izbruh tako imenovanega drugega slovenskega kmečkega upora leta 1635.⁸³

Še preden je na Ojstrici začel gospodariti Janez Feliks Schrattenbach, je novi dvorec v poznem 16. stoletju in na začetku 17. stoletja opravljal tudi vlogo protestantske postojanke in v njem je okoli leta 1601 prebival predikant Ivan Dobranski, ki se je približno takrat zadrževal tudi na bližnjem gradu Zovnek in v dvorcu Polzela.⁸⁴ Kmalu zatem, do leta 1611, je vranski župnik Fellmann območje Vranskega in Ojstrice očistil protestantizma.⁸⁵ Ko je bila reformacija povsem zatrta, je bilo treba v dvorcu urediti oziroma posvetiti novo kapelo, ki je glede na poročilo vranskega župnika Fellmanna očitno obstajala že pred letom 1604. Štiriindvajsetega junija 1614 je ljubljanski škof Tomaž Hren s tem v zvezi pisal iz Gornjega Grada: če želi Feliks Schrattenbach na Ojstrici zgraditi (urediti) novo kapelo, je treba to izvesti v skladu s kanonskim pravom: s postavitvijo križa in s cerkvenim blagoslovom temeljnega kamna. Kapelo so uredili in posvetili pred letom 1631, saj je takrat že omenjena v vizitacijskem zapisniku, v katerem je omenjen tudi novi dvorec – *arce novum*.⁸⁶ Letnici 1614 in 1631 je mogoče interpretirati tako, da je v tistem obdobju Janez Feliks Schrattenbach dokončal gradnjo novega

dvorca.⁸⁷ A po drugi strani je z gotovostjo mogoče ugotoviti samo to, da je bila med letoma 1614 in 1631 v novem dvorcu dokončana in posvečena kapela, ki je obstajala že pred letom 1604.⁸⁸

V letih 1628 in 1629 se je ojstriški gospod Janez Feliks Schrattenbach vse bolj zapletal v konflikte s svojimi podložniki in postajal je vse nasilnejši. Z obtožbo čarovništva in hujskanja k napadu na dvorec je 19. julija 1628 odrezal uho podložniku Simonu Prosilniku ter ga pregnal s kmetije. Pohabljenec se je nato zatekel k oblastem. Po pritožbi podložnikov zoper nasilje zemljiškega gospoda je Ojstrico leta 1628 obiskala vladarjeva komisija. Naslednje leto je zaradi novih podložniških pritožb zoper Janeza Feliksa Schrattenbacha in zoper njegovega upravnika Kleka na Ojstrico prišla nova komisija, ki pa razmer ni mogla zares urediti. Ojstriški podložniki so se znova pritožili pred 10. marcem 1632 in maja 1632. Iz Grada so njih in Janeza Feliksa Schrattenbacha zatem pozvali k spoštovanju sporazuma iz leta 1631. Na vladarjev ukaz z dne 3. julija sta prišla v ojstriški dvorec pred 17. julijem komisarja Gaisruck in Kosjak. A do pomiritve razmer ni prišlo in leta 1633 so ojstriški podložniki prenehali izpolnjevati podložniške obveznosti, se začeli povezovati, utrjevati in oboroževati. Janez Feliks Schrattenbach se je prestrašil in začel popuščati. Kljub temu se je napetost stopnjevala. Spomladi leta 1635 so izbruhnili oboroženi spopadi med ojstriškimi kmečkimi uporniki in ljudmi Janeza Feliksa Schrattenbacha. Triindvajsetega aprila 1635 so uporniki zavzeli schrattenbaški grajski stavbi Stopnik in Prebold ter tisto v Preboldu razdejali in njene stanovalce pobili. Janez Feliks Schrattenbach se je iz Prebolda umaknil v dvorec Ojstrica in se od tam zadnji hip rešil. Uporniki so še isti dan – 23. aprila – zavzeli dvorec Ojstrica, mitnico na Vranskem in dvorec Podgrad pri Vranskem, ki je bil prav tako last Janeza Feliksa Schrattenbacha. Pri zavzetem dvorcu Ojstrica so uporniki organizirali zborovanje, na katerem je zbrani množici govoril stari Gregor Skorja – eden od pobudnikov in vodij upora, in sestavili poziv za splošni upor. Upor se je aprila in maja 1635 razširil čez celotno celjsko okrožje do Pohorja in Drave ter segel celo na Kranjsko. Maja, junija in julija 1635 je oblast upor zatrla.⁸⁹

V literaturi se pogosto ponavlja zmotni podatek,

⁷⁸ <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=johann+felix&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017). Za drugačno interpretacijo: Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 110–111.

⁷⁹ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 524.

⁸⁰ Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 89; Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111.

⁸¹ Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; Golec, *Valvasorji*, str. 171; prim. Golec, Lažni Valvasor, str. 24. Glej tudi: <http://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&p=johann+felix&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

⁸² Koropec, *Mi smo tu*, str. 81–82; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111.

⁸³ Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295; Koropec, *Mi smo tu*, str. 216; Krušič, *Prekopa*, str. 179, 188–192.

⁸⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 72; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 90, 111; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505; Krušič, *Prekopa*, str. 125, 179; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 100.

⁸⁵ Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 72–73; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 90, 111.

⁸⁶ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141.

⁸⁷ Prim. Curk, Gradovi in graščine, str. 151; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 188; Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 234; Koropec, *Mi smo tu*, str. 82, 112; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 228.

⁸⁸ Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141, 143; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97.

⁸⁹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 94, 109, 111, 112–116, 122–133, 176, 183; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 43; prim. Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 89; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295–304; Koropec, Vransko v srednjem veku, str. 234; Novostraszcheky, *Štajerski raj*, str. 205.

da so uporni kmetje dvorec Ojstrica leta 1635 požgali.⁹⁰ Avtentični viri te navedbe ne potrjujejo oziroma jo zanikajo. Med zaslišanjem po zadušitvi upora je 70-letni Gregor Skorja, ki je bil ojstriški podložnik, kovač na Ločici pri Vranskem in eden od voditeljev upora, izjavil, da je dvorec Ojstrica 25. aprila 1635 ščitil, da uporniki niso iz njega odpeljali žita in da ga niso poškodovali.⁹¹ So pa uporniki dvorec in njegova gospodarska poslopja izropali ter med drugim odpeljali sode z vinom, hrano, živino, sveče, konjsko opremo, posodje, posteljnino in urbarja.⁹² Gregorja Skorjo je sodišče oktobra 1635 obsodilo na dosmrtno prisilno delo in poslali so ga na reko Rabo, kjer so utrjevali mejo proti Turkom, a že 8. aprila 1636 so ga skupaj z drugimi obsojenimi uporniki na osnovi cesarjeve pomilostitve odloka izpustili.⁹³ Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, kdaj in kje je umrl. Zdi se, da se je to zgodilo približno takrat, ko se je poslovil tudi njegov glavni nasprotnik Janez Feliks Schrattenbach (1570–1638). Gotovo je tudi ojstriškega plemiča celotno dogajanje v zvezi s kmečkim uporom zelo prizadelo in utrudilo; zaradi neprimerne ravnanja s podložniki je globoko padel tudi njegov ugled v plemiških vrstah.⁹⁴

Janez Feliks Schrattenbach je imel poleg štirih hčera, ki so se poročile in odselile od doma, še pet sinov; najmlajša sta postala duhovnika, prvi trije pa so prevzeli očetova zemljiška gospostva in grajske stavbe. Najstarejši sin Krištof Žiga Schrattenbach (1600–po 1642) je dobil grad Stopnik, ki je bil matična družinska grajska stavba.⁹⁵ Drugi sin Janez Friderik Schrattenbach (1605–1657 ali 1665) je pred letom 1635 dobil Prebold in leta 1638 oziroma leta 1639 je po očetu dedoval še Podgrad pri Vranskem. Leta 1649 je bil povzdignjen v državnega grofa.⁹⁶ Že

pred tem je leta 1629 kupil Lemberg pri Dobrni.⁹⁷ Ojstrica je pripadla Janezu Maksimilijanu II. Schrattenbachu (1615–1664), ki je bil tretji sin Janeza Feliksa in leta 1637 se je na Dunaju poročil s Katarino Marijo baronico Ursböckh.⁹⁸ Ojstriško gospostvo je Janez Maksimilijan II. upravljal že od leta 1636 in tako kakor njegov oče je bil tudi on sprt s svojimi podložniki.⁹⁹ Leta 1646 je za tri leta zakupil Švarcenštajn blizu Velenja in leta 1647 je od dedičev svojega najstarejšega brata Krištofa Žige Schrattenbacha (1600–po 1642) prevzel še sosednje gospostvo Stopnik. Umrl je leta 1664 v trškem dvorcu v Šoštanju, ki ga je pridobil leta 1658.¹⁰⁰ Še prej je okoli leta 1656 gospostvo Ojstrica podelil v zakup Janezu Ditrihu Valvasorju (okoli 1633 – okoli 1686), ki je bil brat znamenitega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja in ki je v ojstriškem dvorcu prebival še vsaj do leta 1658, morda pa vse do leta 1663.¹⁰¹

Po smrti Janeza Maksimilijana II. barona Schrattenbacha je starodavni družinski grad Stopnik leta 1664 dedoval njegov najstarejši sin Oton Vilijem Schrattenbach (1646–1687), ki se je leta 1682 poročil z Marijo Klaro Renato Saurau (1664–1738), a je razmeroma mlad umrl v Gradcu.¹⁰² Stopnik je nato pripadel Otonu Henrikju Schrattenbachu (1675–1733), ki je bil mrzli bratranec Otona Vilijema, sin Janeza Baltazarja II. Schrattenbacha (1640–1693) in vnuk Janeza Friderika Schrattenbacha (1605–1657 ali 1665) ter stopniški gospod v času dokončanja Vischerjeve *Topografije vojvodine Štajerske* okoli leta 1700 in tudi še vsaj do leta 1726.¹⁰³ Ojstrica je po smrti Janeza Maksimilijana II. barona Schrattenbacha leta 1664 pripadla njegovemu mlajšemu sinu Žigi Rudolfu Schrattenbachu (1649 – domnevno 1723), ki se je leta 1671 v Gradcu poročil z Marijo

⁹⁰ Ivan Stopar (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 96–97) je z Ojstrico zmotno povezal podatek, ki ga je objavil Ignac Orožen (Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. III/2*, str. 515–516) in ki je bil zabeležen v Kroniki dominikanskega samostana Novi Klošter: okoli 200 podložnih kmetov Jurija Schrattenbacha je med uporom 6. maja 1635 najprej obiskalo samostan, ko pa so dobili, kar so terjali, »so odrinili proti dvorcu imenovanega gospoda Jurija (Georga Schrattenbacha). Tega so, ko so ga poprej do kraja oplenili, notri popili vino in povzročili drugo škodo, razdejali in požgali.« Seveda pri omenjenem dvorcu ni šlo za Ojstrico, ki so jo uporni kmetje zavzeli že 23. aprila 1635 in ki nikoli ni bila v lasti Jurija Schrattenbacha, marveč za Švarcenek ali (manj verjetno) Limbar pri Velenju, ki ju je imel Jurij Schrattenbach in ki sta bistveno bližje Novega Kloštra kakor Ojstrica. V zvezi s tem glej: Koropec, *Mi smo tu*, str. 140, 142, 145, 176, 202. Prim. tudi: Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 89; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102.

⁹¹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 171, 176, 183.

⁹² Koropec, *Mi smo tu*, str. 177, 183; prim. Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 297.

⁹³ Koropec, *Mi smo tu*, str. 190, 195, 200, 202, 216.

⁹⁴ Prim. prav tam, str. 192, 208, 209.

⁹⁵ Prim. Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111.

⁹⁶ Janez Friderik Schrattenbach je začel okoli leta 1630 na očetovi posesti v Preboldu, na lokaciji starejšega dvora pod nekdanjim gradom Libenštajn, graditi veliki reprezentativ-

ni poznorenesančni dvorec Prebold, ki so ga dokončali po kmečkem uporu leta 1635. Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 9; Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 297; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 102, 108–111; Koropec, *Mi smo tu*, str. 131; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg, str. 641, op. 165, 166. Stavbna zasnova novega dvorca v Preboldu se je z visoko južno fasado in vogalnima stolpoma morda deloma zgledovala tudi po dvorcu Ojstrica.

⁹⁷ Sapač, Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg, str. 641.

⁹⁸ Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=johann+felix&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

⁹⁹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 209.

¹⁰⁰ Golec, *Valvasorji*, str. 210, 301; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=johann+maximilian&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

¹⁰¹ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 20–29; Golec, *Valvasor. Njegove korenine*, str. 208–212.

¹⁰² Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/fcicogna?lang=en&pz=francesco+maria&nz=cicogna+mozzoni&ocz=1&p=otto+wilhelm&n=von+schrattenbach> (28. 7. 2017).

¹⁰³ Prim. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, spremno besedilo; Krušič, *Prekopa*, str. 179; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 113.

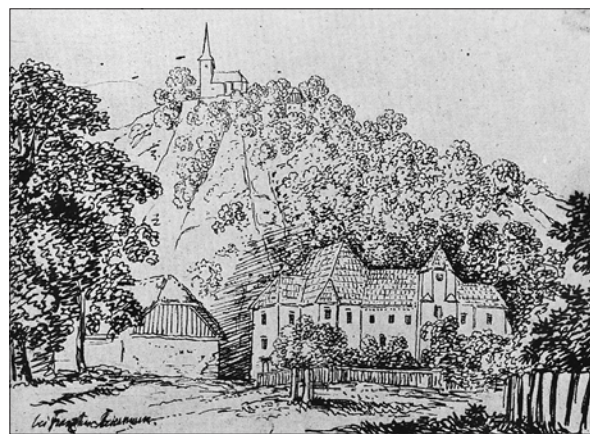
Eleonoro Steinpeiss (roj. 1654).¹⁰⁴ Žiga Rudolf je bil gospod na Ojstrici tudi v času dokončanja Vischerjeve *Topografije vojvodine Štajerske* okoli leta 1700.¹⁰⁵

Po Žigi Rudolfu Schrattenbachu je ojstriško gospostvo pred letom 1730 dedoval njegov sin Maksimilijan III. Jožef Schrattenbach (1678–1739), ki se je prvič poročil leta 1706 v Gradcu z Marijo Evo Rozino Hilleprant pl. Prandegg vdovo Steinpeiss (1671–1732) in drugič z Marijo Ivano pl. Saurau (roj. 1693). Ko je leta 1739 umrl v Gradcu, je Ojstrico dedoval njegov sin Franc Ferdinand Schrattenbach (1707–1785), ki je bil prvič poročen z Marjo Elizabeto Amaljo roj. grofico Nostitz (1710–1736) in drugič od leta 1741 z Eleonoro roj. grofico Kolowrat-Libstejnský (†1742). Bil je član dvornega sveta cesarice Marije Terezije na Dunaju in leta 1767 je odročni neugledni dvorec Ojstrica prodal ter zaključil dvestoletno zgodovino Schrattenbachov na ojstriškem gospostvu.¹⁰⁶ Štajerske veje rodovine Schrattenbach so izumrle leta 1820.¹⁰⁷

Dvorec Ojstrica v drugi polovici 18. stoletja niti približno ni imel več takšnega pomena in ugleda kakor pred tem. Okoli leta 1720 so na stari osnovi preko Trojan in Vranskega zgradili novo traso državne ceste med Dunajem in Trstom, kakršna se je v glavnem ohranila do danes, in takrat se je pomen starodavne poti mimo Ojstrice še bolj zmanjšal.¹⁰⁸ Posledično je bil dvorec vse bolj odročen, pozabljen, zanemarjen in Josefu Andreasu Janischu se za območje Ojstrice ni slučajno zapisala oznaka »divja pokrajina«.¹⁰⁹ Gotovo je poslopju dvorca povzročal težave Suhi potok, ki je bil speljan pod delom zidovja; vir iz leta 1761, v katerem je omenjena tudi grajska kapela, navaja, da je bil arhiv v dvorcu v celoti uničen med poplavo 1711, ko se je utrgal oblak.¹¹⁰ Vse kaže, da je takrat potok poplavljal spodnje prostore dvorca, kjer je bil tudi arhiv. Najverjetneje je potok spodjedel tudi del temeljev dvorca in vlaga je načela apneno vezivo v spodnjem delu zidovja, posledično pa so začeli zidovi dvorca pokati in se posedati.

Leta 1767 je Ojstrico kupil Janez Jakob grof Gaisruck (1737–1801),¹¹¹ ki je dal najverjetneje zgraditi poznobaročno poslopje nove velike grajske pristave v bližini dvorca in ki si je očitno prizadeval za gospodarski preporod ojstriškega gospostva. Bil je ambiciozen mož. Rodil se je v dvorcu Jelše pri Šmarju. Služboval je kot komornik deželnega glavarstva in gubernijski svetnik v Celovcu, kjer je imel med letoma 1767 in 1779 tudi glavno rezidenco. Ojstrico je kupil v tistem letu, ko je dobil grofovski naslov in eno leto po poroki. V osemdesetih letih 18. stoletja se je preselil v Gradec in tam služboval kot svetnik štajerskega gubernija. V ojstriškem dvorcu se je zdrževal samo občasno in leta 1791, ko se je preselil v Ljubljano, ga je prodal.¹¹²

Leta 1791 je ojstriško gospostvo z dvorcem kupil Maksimilijan Robida, ki je bil lastnik dvorca Zgornji Lanovž v Celju, kjer je stalno prebival in kjer je 22. marca 1793 tudi umrl. Po njem je Ojstrico in najverjetneje tudi Zgornji Lanovž dedovala njegova vdova Helena Robida, drugič poročena Senčar. Njen drugi mož in ojstriški graščak Ignacij Senčar (Sentscher) je na začetku 19. stoletja nad dvorcem Ojstrica, ob poti na Presedlje, postavil manjšo steklarno, ki je delovala do štiridesetih let 19. stoletja. Okoli leta 1820 je postal lastnik propadajoče Ojstrice Janez Kircher in obdržal jo je do leta 1824. Nato je bil do leta 1826 ojstriški gospod Jožef Omersi, ki je imel v tistem obdobju in tudi še pozneje tudi sosednja dvorca Brode pri Vranskem in Stopnik. Leta 1826 je dvorec Ojstrica kupil Matija Perko in ga obdržal do smrti leta 1829. Dvorec je bil v tistem obdobju že skrajno zanemarjen in tudi Perko v njem ni več prebival; leta 1827 si je kupil bližnji dvorec Podgrad pri Vranskem, ki je bil

Dvorec Podgrad pri Vranskem na risbi arhitekta Karla Friedricha Schinkla iz leta 1803. Upodobitev kaže podobo dvorca še pred njegovo klasicistično prezidavo v času družine Perko po letu 1827 (povzeto po reviji *Sinteza*, št. 55–57, 1981–1982, str. 75).

¹⁰⁴ Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 111; <http://gw.geneanet.org/jksir?lang=fr&pz=vlasta+helene&nz=ksir&cocz=0&p=johann+maximilian&n=schrattenbach> (28. 7. 2017).

¹⁰⁵ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, spremno besedilo; prim. Golec, *Valvasorji*, str. 302.

¹⁰⁶ <http://gw.geneanet.org/jksir?lang=fr&pz=vlasta+helene&nz=ksir&cocz=0&p=maximilian+joseph&n=schrattenbach> (28. 7. 2017); prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 143, 144; Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 113.

¹⁰⁷ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 524; prim.

Dolinar, *Kraj Prebold*, str. 107–116.

¹⁰⁸ Prim. Curk, O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju, str. 7–15; Curk, O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju, str. 138–147; Curk, *Trgi in mesta*, str. 143, 144.

¹⁰⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413.

¹¹⁰ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 143; Štrekelj, Grad Ojstrica, str. 89; prim. Golec, *Lažni Valvasor*, str. 24; Golec, *Valvasorji*, str. 300, op. 1272.

¹¹¹ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83.

¹¹² Golec, *Valvasorji*, str. 280–283, 285.

Sedanji pogled na nekdanji Perkov dvorec Podgrad pri Vranskem (foto: Igor Sapač, 2017).

zaradi boljšega gradbenega stanja, sončne lege, bližine glavne ceste med Dunajem in Trstom ter bližine živahne naselbine Vranksko gotovo veliko bolj atraktiven in ki so ga zatem, do okoli leta 1845, temeljito prenovili v klasicističnem duhu ter opremili z novimi okenskimi okviri in poslikavami v notranjosti. Matija Perko se je odločil, da ojstriški dvorec dokončno prepusti propadu. Janisch navaja, da je dvorec Podgrad v dvajsetih letih 19. stoletja prevzel vlogo središča ojstriškega gospodstva. Domnevati smemo, da so preostalo opremo z Ojstrice prepeljali na dvorec Podgrad in najverjetneje so se njeni deli tam ohranili vse do druge svetovne vojne. Vsekakor je na Podgradu končalo arhivsko gradivo gospodstva Ojstrica, ki ga od leta 1929 hrani sedanji Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Agonija dvorca Ojstrica se je končala v štiridesetih letih 19. stoletja; ko je bil njegov lastnik Matijev sin Anton Vincenc Perko (do leta 1846), je v opuščeno a še vedno zastrešeno poslopje udarila strela in ga razdejala.¹¹³ Anton Vincenc Perko gotovo ni niti malo razmišljal o morebitnih obnovitvenih

posegih na Ojstrici. V njegovem času so zanj končali temeljito prenovno dvorca Podgrad, v katerem je graški slikar Joseph Kuwasseg (1799–1859), ki je okoli leta 1830 in okoli leta 1845 upodobil tudi ojstriški dvorec, ustvaril kakovostne stenske poslikave, in nobene potrebe ni bilo, da v obdobju racionalizma in varčevanja vloži denar še v eno nepotrebno zanamerno grajsko poslopje. Dvorec Podgrad mu je kot dovolj reprezentativna in udobna rezidenca povsem zadostoval in tam se je leta 1833 rodi tudi njegov sin Anton Perko – znani slikar v drugi polovici 19. stoletja.¹¹⁴ Anton Perko je slikal že okoli leta 1853 in morda so ga na slikarsko pot usmerile prav imenitne Kuwassegove stenske poslikave v prostorih domačega dvorca, o katerih poroča spremno besedilo k Reichertovi veduti Podgrada v III. zvezku njegove suite *Einst und jetzt – Nekoč in danes* iz leta 1864.¹¹⁵

Po udaru strele so razvaline dvorca Ojstrica najverjetneje kmalu do tal podrli, teren izravnali in material odpeljali ter ga uporabili za nove gradnje. Deželsko sodišče se je iz ojstriškega dvorca že pred tem, v prvi polovici 19. stoletja, preselilo v Prebold. Do takrat so ob kolenu reke Bolske med Grajsko vasjo in Kapljo vasjo stale ojstriške vislice.¹¹⁶ Leta 1846 je Anton Vincenc Perko gospodstvu Ojstrica in Podgrad z dvorcem Podgrad in ohranjeno ojstriško pristavo, ki so jo po propadu dvorca poimenovali »grasčina«, prodal Karlu Nepomuku Gustavu baronu Wittenbachu ter si s kupnino leta 1847 kupil bližnji dvorec Stopnik, ki ga je nato obdržal do leta 1854.¹¹⁷ Na območju nekdanjega dvorca Ojstrica je v drugi polovici 19. stoletja od vseh nekdanjih poslopij ostala samo še baročna pristava in v njej je bilo nekaj bivalnih prostorov, ki so jih zasilno vzdrževali.¹¹⁸ Baron Wittenbach z družino v ojstriški pristavi nikoli ni bival, saj je imel rezidenco v dvorcu Podgrad, ki je v lasti njegove družine ostal do leta 1916, ko ga je kupil industrialec Peter Majdič mlajši (1862–1930).¹¹⁹

Območje nekdanjega dvorca s pristavo na Ojstrici je ostalo last rodovine Wittenbach do leta 1908,

¹¹³ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 83; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413–414; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 140–141; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 90; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 56, 97, 102, 134; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189, 190 (z nekoliko drugačnimi in manj zanesljivimi podatki). Za Senčarjevo steklaro na Ojstrici: Orožen, *Kratka zgodovina*, str. 214. Arhivsko gradivo gospodstva Ojstrica v dvorcu Podgrad je najverjetneje tedanji lastnik Podgrada Peter Majdič mlajši (1862–1930) leta 1929 prepustil sedanjemu Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani; sedaj nosi oznako SI AS 765 – Gospodstvo Ojstrica (1641–1902). Gradivo, ki vključno z gradivom gospodstva Podgrad, obsega 11 fasciklov in 45 knjig oziroma 3,3 tekoče metre, doslej še ni bilo predmet nadrobnejše analize. Na osnovi arhivskega popisa sklepam, da za stavbno zgodovino dvorca Ojstrica nima posebnega pomena.

¹¹⁴ Anton Perko se je v dvorcu Podgrad rodil leta 1833, nekaj let zatem, ko je njegov ded zapustil Ojstrico. Bil je bil mornariški častnik, upravitelj cesarskega gradu Hradčani v Pragi in tajnik prestolonaslednice Štefanije. Umril je leta 1905 v Dubrovniku. Prim. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, 22, str. 26; Wastler, *Steirisches Künstler-Lexikon*, str. 117–118; Steška, Perko, str. 307; Moškon, (Ne)znani slikar, str. 221–225; Žaja Vrbica, Slovenski slikar Anton Perko, str. 93–252.

¹¹⁵ Reichert, *Einst und jetzt*; Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 160.

¹¹⁶ Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

¹¹⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 90; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; Curk, Gradovi in grasčine, str. 151; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189, 191; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97, 102, 134.

¹¹⁸ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141.

¹¹⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 413; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 190; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 102.

ko ga je kupil italijanski trgovec z lesom Bonifacij Piussi. Od leta 1909 ga je imel Peter Piussi, ki je bil italijanski državljani. Med prvo svetovno vojno je bila ojstriška pristava prazna in zapuščena.¹²⁰ Pred tem je bila v njej podružnična vaška šola, ki je začela delovati jeseni 1891, a se je zaradi premalo prostora leta 1913 preselila v takrat dograjeno novo nadstropno dvorazredno šolsko poslopje v vasi Loke.¹²¹ Baročno poslopje ojstriške pristave je ostalo v lasti Petra Piussija do nacionalizacije po drugi svetovni vojni in v njem je do takrat stanoval gozdar obsežnih ojstriških grajskih gozdov.¹²² Po nacionalizaciji je pristava ostala brez pravega skrbnika in je začela hitro propadati. V zgodnjih petdesetih letih 20. stoletja se je na severni strani začela udirati njena škodlasta streha.¹²³ Leta 1964 je imela že do polovice podrto streho in z razmočenih sten je odpadal fasadni omet.¹²⁴ Še istega leta so jo okoliški kmetje podrli in material odpeljali ter ga porabili za zidavo svojih poslopij.¹²⁵ Leta 2009 so po načrtih iz mariborskega podjetja Komuna pro-

Sedanji pogled na lokacijo nekdanjega dvorca Ojstrica iz jugovzhodne strani. Dvorec je stal na območju travnika ob potoku. Novejše stanovanjske hiše stojijo na lokacijah nekdanje baročne pristave in vrta. Na levem robu fotografije je med vejevjem viden nekdanji ojstriški grajski mlin (foto: Igor Sapač, 2015).

jekt na lokaciji dela podrte pristave in nekdanjega renesančnega grajskega vrta za podjetje Kresnica d.o.o. začeli graditi manjše stanovanjsko naselje Ojstrica s tremi stavbnimi nizi in skupno devetimi hišami. Zaradi gospodarske krize se je gradnja na pol poti ustavila in hiše, ki spadajo k naselju Loke v občini Tabor, še sedaj niso dokončane. Konservatorska služba pred začetkom gradnje ni poskrbela za ustrezne arheološke raziskave.

Oris stavbne zasnove dvorca Ojstrica

Čeprav grajeni ostanki dvorca Ojstrica na terenu niso več vidni, je ohranjenega dovolj historičnega slikovnega dokumentarnega gradiva, ki v kombinaciji s topografsko analizo ohranjene parcele nekdanjega dvorca omogoča razmeroma zanesljiv poskus rekonstrukcije podobe stavbne celote pred njenim propadom v štiridesetih letih 19. stoletja.¹²⁶

Najstarejši slikovni vir v zvezi z dvorcem Ojstrica je drobna skica na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, ki ob razvaljenem gradu kaže nadstropni renesančni dvorec z dokaj dolgo glavno fasado in vogalnima stolpoma na straneh.¹²⁷ Bistveno bolj natančna je večja bakrorezna upodobitev dvorca v Vischerjevi *Topografiji vojvodine Štajerske* okoli leta 1681, ki v dvignjeni perspektivi oziroma v kavalirski projekciji kaže ves stavbni kompleks in razvalino srednjeveškega gradu v ozadju.¹²⁸ Upodobitev je sicer precej okorna, a dokumentarno dovolj zanesljiva. Dvorec je upodobljen pod mogočno vzpetino Krvavica kot trinadstropno poslopje s talno ploskvijo v obliki črke L in z dvema enako visokima valjastima stolpičema na vogalih štirisone glavne (severne) fasade. Skozi glavni trakt je pod obokoma na levi (vzhodni) strani speljana struga Suhega potoka in na desni (zahodni) strani cesta proti Trojanam. V tesni dolini Suhega potoka za dvorcem sta upodobljeni dve poslopji; prvo manjše pritlično je pokrito z dvokapno streho in v njem je bil mlin, drugo večje nadstropno v obliki pristave pa je štiritraktno, z notranjim dvoriščem in na severozahodnem vogalu opremljeno z valjastim stolpičem. Drugo poslopje na ostalih slikovnih virih ni upodobljeno in tudi z upoštevanjem sedanje konfiguracije terena je verjetno, da v resnici nikoli ni stalo ter da se je zgodila zmeta pri upodabljanju stavbnega kompleksa; risar je med ustvarjanjem kavalirske projekcije najverjetneje zmotno podvojil stavbno maso dvorca. Bolj zanesljivi-

¹²⁰ Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 141; Štrekelj, *Grad Ojstrica*, str. 90; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 158; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97, 102.

¹²¹ Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 156; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 151; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505. Leta 1913 dograjeno šolsko poslopje sedaj nosi hišno številko Loke 21, a od leta 1971 ne služi več šolskim namenom.

¹²² *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 102; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

¹²³ Prim. fotografijo iz leta 1953 v zasebnem arhivu družine Kovč, Loke 36, Tabor, objavljeno v: Kralj, *Svobodni gospodje Žovneški*, str. 147.

¹²⁴ Prim. fotografije in zapisi konservatorja Ivana Stoparja v arhivu Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje.

¹²⁵ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 97. V reviji Varstvo spomenikov poročilo o rušenju pristave iz neznanega vzroka nikoli ni bilo objavljeno.

¹²⁶ Dvorec je bil tudi zaradi umeščenosti v naravno okolje zelo slikovit in zato ni naključje, da je njegova podoba reproducirana tudi na ščitnem ovitku tretje knjige iz zbirke Grajske stavbe v Sloveniji. Glej: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*.

¹²⁷ Stopar, *Grajski objekti*, str. 35.

¹²⁸ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1971, sl. 82; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja, 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja*, 2006, št. 67.

Pogled na območje nekdanjega kompleksa dvorca Ojstrica iz severovzhodne smeri. V ozadju sta vidni dominantna vzpetina Krvavica (levo) in nižja vzpetina z ostanki srednjeveškega ojstriškega gradu (v sredini) (foto: Igor Sapač, 2015).

va je upodobljena situacija pred glavno fasado dvorca. Tam je na levi strani podolžno pravokotno enonadstropno poslopje s strmo dvokapno čopasto streho in pred njim ob potoku stolpič – morda golobnjak. Na levem bregu potoka stoji štiriraktna visokopritlična stavba z notranjim dvoriščem, ki je imela funkcijo glavnega gospodarskega poslopja. Zahodno od velikega gospodarskega poslopja je manjše, pritlično, pravokotno poslopje, ki je pokrito z dvokapno streho in z velikim poslopjem povezano z zidanim dvoriščnim portonom, skozi katerega je speljana glavna cesta. Manjše gospodarsko poslopje je naslonjeno na visoki zid, ki zamejuje razsežno nepravilno šestkotno površino s partenim vrtom in sadovnjakom. Vrt ima strogo geometrično renesančno zasnovo s kvadratno osnovno talno ploskvijo in z dvakrat oziroma radialno simetrično razporejenimi okroglimi in pravokotnimi polji, na katerih so v renesančni maniri za zeleno obrobo gotovo skupaj rasle okrasne in uporabne rastline oziroma skupaj cvetje, zelenjava, sadje in grmovnice, zlasti jagodnice in ribez.¹²⁹ Na zahodni strani je v osrednji osi vrtni parter zaključen in dopolnjen z nadstropnim lesenim stolpičem oziroma razglednim paviljonom, ki je omogočal dovolj dober dvignjeni pogled na vrtno sliko. Parterni vrt je na treh straneh obdan s strogo geometrično oblikovanim nasadom sadnega drevja. Ob zahodnem vrtnem zidu so za sadnim drevjem nanizana še manjša kvadratna polja – najverjetneje zelenjavne grede.

Litografska upodobitev, ki jo je ustvaril in signiral graški slikar, litograf in strokovni pisatelj Joseph

Starejša litografska upodobitev Ojstrice, ki jo je okoli leta 1830 za Staro Kaiserjevo suito ustvaril graški slikar Joseph Kuwasseg, kaže območje z dvorcem in razvaljenim gradom iz približno iste smeri, kot zgornja fotografija (Kaiser, Litografirane podobe, št. 37b).

Kuwasseg (1799–1859) ter je okoli leta 1830 oziroma med letoma 1824 in 1833 izšla v Stari Kaiserjevi suiti, prikazuje kompleks dvorca iz približno iste smeri kakor Vischerjeva upodobitev, vendar nekoliko bolj iz daljave in iz nižjega gledišča.¹³⁰ Dvojnopolnadstropni dvorec s petosno glavno fasado ima enako stavbno maso kakor na Vischerjevi upodobitvi, a je upodobljen bolj natančno. Na strehi glavnega trakta se je poleg dveh strešnih oken pojavil baročni strešni stolpič grajske kapele, ki je pokrit s slikovito čebulasto streho, in vzhodni valjasti stolp je dobil manjši utilitarni pritlični pravokotni prizidek. Na zahodni valjasti stolp je v črti glavnega trakta prislonjen dvosni pravokotni podaljšek glavnega trakta; očitno je to zahodni stranski trakt, ki je na Vischerjevi upodobitvi prikazan zmotno, v pravokotnem stiku z glavnim traktom. Pravokotno enonadstropno poslopje na desnem bregu potoka pred glavno fasado dvorca je dobilo štirikapno streho in na zahodni fasadi v nadstropju lesen hodnik oziroma balkon. Visokopritlična velika gospodarska stavba na levem bregu potoka je bila v tistem obdobju najverjetneje še prav takšna kot v Vischerjevem času, a na upodobitvi je viden samo njen severni trakt s strmo štirikapno streho. Manjše zahodno gospodarsko poslopje je nadomestilo veliko poznobaročno enoinpolnadstropno pravokotno poslopje pristave, ki ima štirikapno streho na vrhu dopolnjeno s posebno strešno konstrukcijo oziroma z dvignjenim ostrejšem, ki z značilno obliko kaže, da je najbrž služilo za sušenje konjske žime. Strogo geometrično zasnovani parterni vrt je izginil. Vrtni zid na upodobitvi sicer ni viden, a je v tistem obdobju najverjetneje vsaj deloma še stal. Kompleks dvorca v

¹²⁹ Za zasnove značilnih renesančnih vrtov prim. Simič, *Po zgodovinskih parkih in vrtovih*. Kot analogijo k nekdanjemu renesančnemu vrtu na Ojstrici je smiselno upoštevati obnovljeni renesančni vrt ob gradu Schallaburg v Spodnji Avstriji. Zasnova obzidanega vrta, ki je postavljen na drugi strani ceste od dvorca, je v slovenskem prostoru primerljiva z nekdanjim dvorcem Cušperk na Dolenjskem. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 150–151.

¹³⁰ Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 210; Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 37b, str. 37; Novostraszczky, *Štajerski raj*, str. 390. Prim. Celedin, *Joseph Kuwasseg*; Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 127, 130 (opomba upodobitve št. 104 v zvezi z Ojstrico se očitno nanaša na Kuwassegovo litografijo iz Stare Kaiserjeve suite, ki je nastala okoli leta 1830).

Mlajša litografska upodobitev Ojstrice, ki jo je okoli leta 1845 za Lamplovo suito ustvaril Joseph Kuwasseg (Stopar, Podoba Slovenije, str. 157).

krajinski sliki dopolnjene podoba razvaljenega srednjeveškega gradu na vzpetini; nad ostanki obzidij se dviguje štrcelj glavnega grajskega stolpa.

V štiridesetih letih 19. stoletja oziroma okoli leta 1845 je Joseph Kuwasseg ustvaril še drugo upodobitev dvorca Ojstrica in jo v litografski obliki objavil v Lamplovi suiti. Upodobitev je spodaj opremljena s podpisom: *Ruine Osterwitz im Cillier Kreis, gehörig dem Herrn Anton Perko – Razvalina Ojstrica v celjskem okrožju, last gospoda Antona Perka*. Kuwasseg je takrat upodobil opuščeni in na smrt obsojeni dvorec; kmalu zatem so ga do tal podrli. Format upodobitve je precej večji od starejših upodobitev in zato je zelo natančna in slikovita ter je bila zato tudi večkrat reproducirana, tudi v koloriranih variantah.¹³¹ Kompleks dvorca je na njej prikazan iz približno enakega gledišča kakor na upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite, a zorni kot je bistveno ožji in zato širša okolica ni vključena. Viden je samo južni konec velike poznobaročne pristave, ki je bila takrat kot edino poslopje v kompleksu v dobrem gradbenem stanju in poudarjena z lizensko fasadno členitvijo. Visokopritlična velika gospodarska stavba na levem bregu potoka je že do tal podrta in ostanki zidovja niso več vidni. Na pravokotnem enonadstropnem poslopiju na desnem bregu potoka se je – očitno zaradi zamaka-

nja skozi preperelo škodlasto streho – sesula celotna strešna konstrukcija in od balkona na zahodni fasadi so ostale samo lesene konzole. Zidovje tistega poslopja je bilo takrat še v celoti ohranjeno; na triosni severni stranski fasadi je v pritličju v osrednji osi viden širok polkrožno zaključeni portal, ki kaže, da so pritličje uporabljali kot hlev. Glavna fasada dvorca je prav takšna kakor na upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite, a detajli so bistveno bolj natančno upodobljeni in arhitekturni proporci so izjemno zanesljivo dokumentirani. Očitna je nesimetrična zasnova in ob stiku z vzhodnim valjastim stolpom se med ra-

Sedanji pogled na lokacijo, ki jo kaže mlajša Kuwassegova litografska upodobitev Ojstrice. Dvorec je stal na sedanjem travniku, na levi strani cestnega zavoja (foto: Igor Sapač, 2015).

¹³¹ Reprodukije so objavljene v: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 95; Stopar, *Likovno snovanje*, str. 197; Celedin, *Joseph Kuwasseg*, str. 55; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 114–115; Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 156–159.

Lokaciji srednjeveškega gradu in novoveškega dvorca Ojstrica na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 5, sekcija 175).

Kompleks dvorca Ojstrica v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825. Izrez (SI AS 177/C/F/C416/A07).

stlinjem skriva lok oboka nad potokom. Pritličje je imelo majhna podolžna pravokotna okna z neprofiliranimi kamnitimi okviri, kar kaže, da je pritličje rabilo kot klet in da je bilo najverjetneje opremljeno z banjastimi oboki. Ekscentrično postavljeni kamniti glavni portal poznorenesančnih oblik je polkrožno zaključen in ima poudarjena kapitela. Pravokotna okna v prvem in drugem nadstropju so opremljena s kamnitimi okviri in poudarjena s profiliranimi policami in ravnimi čeli. Podstrešna poletaža je osvetljena s podolžnimi pravokotnimi okenci z neprofiliranimi kamnitimi okviri, ki so skoraj prav takšni kakor v pritličju. Na stiku med glavno fasado dvorca in zahodnim valjastim stolpom se je pojavil manjši utilitarni enonadstropni pravokotni prizidek, ki ga pokriva enokapna streha in ki ga na upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite še ni. Streha dvorca je krita s škodlami, ki pa so v glavnem že zelo preperle in skozi njega zamaka, kar povzroča odpadanje tankega gladkega ometa na glavni fasadi. V ospredju upodobitve, pred glavno fasado dvorca, je ravnica, ki je delno porasla z nizkim drevjem. Glavno cesto na zahodu ob pristavi zamejuje preprosta lesena ograja, ki obdaja sadovnjak.

Sporočilnost vedut odlično dopolnjuje v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 upodobljena situacija;¹³² v glavnem je enaka situaciji na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja, ki pa je zaradi manjšega merila precej manj

natančen.¹³³ Dvorec je imel dokaj komplicirano tlorisno zasnovo, ki je v osnovi izhajala iz oblike kljucke oziroma črke L in je bila dopolnjena z valjastima stolpičema na severni strani ter pravokotnimi izzidki na vzhodni in zahodni strani. Južna stran ni imela stolpičev. Zahodni stolpič se je navezoval na pravokotni izzidek, ki je bil postavljen nad glavno cesto in se je navezoval na vrtno obzidje. Pod vzhodnim delom dvorca je bila speljana struga Suhega potoka. Osrednji del dvorca je v mapi franciscejskega katastra upodobljen kot velika kompaktna stavbna masa brez notranjega dvorišča, a upošteva višino strešnega slemena na obeh Kuwassegovih upodobitvah je treba ugotoviti, da je na sredini kompaktne stavbne mase gotovo obstajalo manjše notranje dvorišče, ki pa na katastru zaradi drobnega merila ni vrisano. Na avstrijskem vojaškem zemljevidu in v mapi franciscejskega katastra ni upodobljena geometrična parterna zasnova vrta ob dvorcu; okrasni vrt so do leta 1825 očitno že opustili in površino namenili sadovnjaku. Razsežno poligonalno obzidje je leta 1825 še stalo, saj je njegov potek v mapi franciscejskega katastra označen; navezovalo se je na dolgo pravokotno poslopje poznobaročne pristave. Veliko visokopritlično gospodarsko poslopje pred vzhodno fasado pristave je takrat še stalo, a je izgubilo vzhodni trakt, ki ga kaže Vischerjeva upodobitev. Severno od tistega poslopja je bil s plotom ograjen vrt oziroma pašnik, ki je viden tudi na približno sočasni upodobitvi iz Stare Kaiserjeve suite. Veliko pravokotno poslopje na de-

¹³² SI AS 177/C/F/C416/A07 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Črni Vrh), 1825.

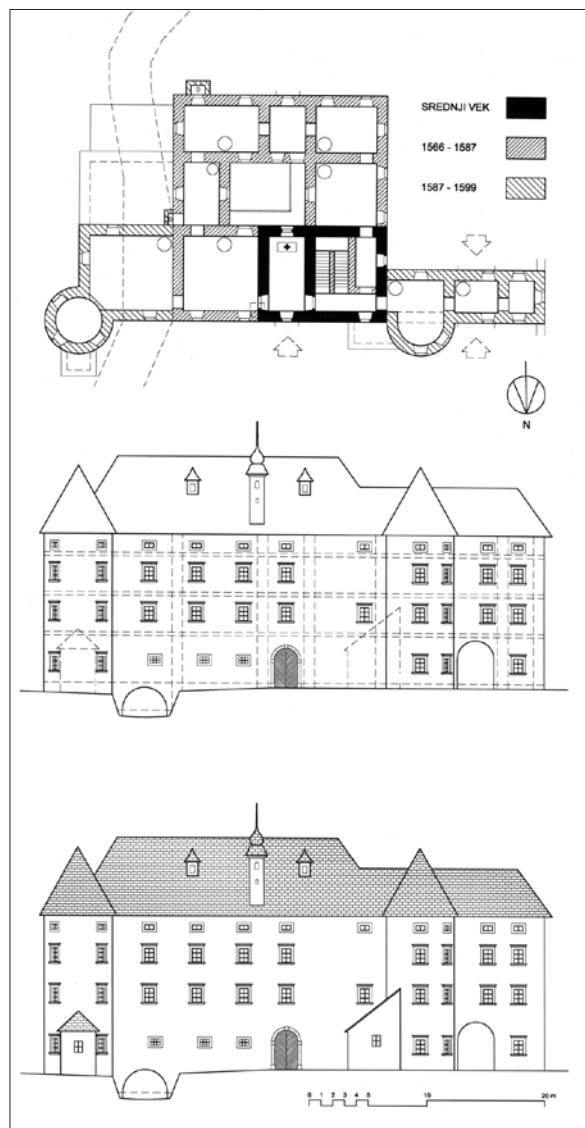
¹³³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175, str. 147.

snem bregu potoka je bilo precej široko in je imelo na severnem delu vzhodne fasade manjši pravokotni prizidek. Južno za dvorcem je na zahodni strani glavne ceste tik ob Suhem potoku stalo pravokotno poslopje grajskega mlina. Tam, kjer je na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 označeno večje nadstropno štiritraktno poslopje v obliki pristave, je v mapi franciscejskega katastra vrisana dolga pravokotna stavba, ki pa je nastala po letu 1825, saj so jo v mapi dorisali sekundarno, na območju, kjer je bila prej travna površina.

Današnja situacija potrjuje točnost historičnih grafičnih upodobitev. Glavna cesta še vedno poteka po isti trasi in tudi potek struge potoka se ni spremenil. Pritlično pravokotno poslopje nekdanjega grajskega mlina, ki ga kaže že Vischerjeva upodobitev, je v osnovi ohranjeno in vključeno v kompleks domačije, ki nosi hišno številko Loke 38. Lokacija dvorca je nepozidana in zatravljena; pod rušo se gotovo še skrivajo stari temelji, ki bi jih bilo mogoče raziskati z arheološkimi metodami. Velikost parcele omogoča sklepanje o velikosti nekdanjega dvorca. Nepozidani sta ostali tudi lokaciji nekdanjih gospodarskih poslopij na levem in desnem bregu potoka. Na lokaciji severne polovice nekdanje poznobaročne pristave in jugovzhodnega dela nekdanjega grajskega vrta od leta 2009 stoji nedokončano naselje stanovanjskih hiš. Na lokaciji južnega dela nekdanje poznobaročne pristave se pod vrtno površino skrivajo ostanki starih temeljnih zidov. Večji del areala nekdanjega vrta je ostal nepozidan.

Interpretacija stavbnega razvoja dvorca Ojstrica

Z upoštevanjem opisanih starih grafičnih upodobitev, sedanje situacije na terenu in ustreznih analogij je mogoče dovolj zanesljivo rekonstruirati tlorisno zasnovo in stavbne volumne dvorca pred njegovim uničenjem v štiridesetih letih 19. stoletja ter na tej podlagi interpretirati tudi njegov stavbni razvoj. Vse kaže, da je imel dvorec vse glavne stavbne dele enako visoke in dosegli so višino dveh in pol nadstropij. Tlorisna zasnova dvorca je bila po drugi strani dokaj nenavadna in pogojena s specifično topografsko situacijo; skozi dvorec sta bili speljani glavna cesta in struga potoka. Rekonstruirani tloris kaže, da je bila njegova osnova pravokotnik v izmeri približno $19,4 \times 18,2$ metra, ki se je približeval kvadratu. Iz te pravokotne talne ploskve je izhajala kubično učinkujoča štiritraktna stavbna zasnova, ki je imela na sredini tesno notranje dvorišče s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno $6,4 \times 5,4$ metra. Severni trakt je bil z 8,2 metra malce širši od drugih treh in je imel funkcijo glavnega trakta. Na vzhodu je imel enako široki in okoli 8 metrov dolgi podaljšek, ki so ga postavili drzno nad strugo potoka in ga na severovzhodnem vogalu poudarili z enako visokim valjastim stolpičem. Glede na upodobljeno situacijo v

Tloris drugega nadstropja dvorca Ojstrica z vrisanimi fazami stavbnega razvoja, analiza zasnove glavne fasade in pregledni izris glavne fasade. Poskus rekonstrukcije (risal: Igor Sapač, 2015 in 2017).

mapi franciscejskega katastra smemo sklepati, da so na vzhodno fasado vzhodnega trakta in južno fasado vzhodnega podaljška severnega trakta sekundarno prislonili prizidek, ki je bil postavljen prav tako nad strugo potoka, a je bil nižji od severnega trakta, saj je njegova streha na Kuwassegovih upodobitvah skrita za slemenom strehe severnega trakta. Na severnem delu zahodne stranice osnovne kubično učinkujoče stavbne zasnove je bil nanjo prislonjen pravokotni izzidek, ki je na zahodu segal do vrtnega zidu; dolg je bil približno 13,4 metra, širok samo 4,5 metra in postavljen je bil nad glavno cesto. Vzhodni del tistega izzidka je bil na severni fasadni strani oblikovan kot polvaljast stolpič, ki je tvoril pendant severovzhodnemu vogalnemu stolpiču in monumentalno uokvirjal

ter uravnotežal glavno fasado dvorca. Začetna južna fasada dvorca je bila najverjetneje oblikovana dokaj utilitarno; v mapi franciscejskega katastra je na njenem vzhodnem koncu označen manjši pravokotni izzidek. Najverjetneje je tam v bližini potoka stal značilni stolpičasti dvonadstropni sanitarni izzidek, kakršne so imeli številni dvorci med 16. in 18. stoletjem. Poskus rekonstrukcije razporeditve notranjih prostorov dvorca je bolj tvegan. Po lokaciji strešnega stolpiča je mogoče sklepati, da je bila kapela v osrednjem delu severnega trakta in upošteva ustrezne analogije je bila najverjetneje v drugem nadstropju. Za portalom v pritličju severne fasade je bila gotovo veža, ki je najbrž segala do notranjega dvorišča. Gotovo se je na vežo v severnem traktu navezovalo glavno stopnišče, ki je bilo upošteva ustrezne analogije najverjetneje dvoravno in je segalo od pritličja do podstrešne poletaže. Po analogijah sodeč smemo sklepati, da so imeli prostori v pritličju v glavnem banjaste oboke s sosvodnicami, v nadstropjih pa so bili ravni leseni tramovni stropi, ki so bili nazadnje gotovo ometani. Vrata v stenah med notranjimi prostori so bila najverjetneje večinoma postavljena osno. Bivalne sobe v nadstropjih so bile gotovo opremljene z lončenimi pečmi, ki so bile povezane z dimničnimi tuljavami. Dimnikov na upodobitvah dvorca sicer ni mogoče zaslediti, kar kaže, da so bili postavljeni na začetni strani.

1. faza: poznosrednjeveški dvor

Specifična utesnjena postavitev dvorca v prostor, njegova nenavadna tlorisna zasnova in nesimetrična glavna fasada dokazujejo, da v 16. stoletju tam gotovo niso zgradili povsem nove grajske stavbe v skladu z novimi renesančnimi arhitekturnimi tendencami, marveč, da je novoveški dvorec nastal na lokaciji starejšega srednjeveškega poslopja, najverjetneje z vključitvijo dobršnega dela njegovih zidov. Že pri obravnavi stavbne zasnove srednjeveškega gradu Ojstrica smo ugotavljali, da grajski kompleks ni bil omejen zgolj na grajsko vzpetino in da je bila glavna grajska pristava najverjetneje na območju poznejšega novoveškega dvorca. Gotovo so bili tu hlevi za živino, grajski mlin in najverjetneje tudi kovačnica, saj so bile te funkcije vezane na vodo iz potoka. Glede na cesto oziroma pot proti Trojanam in topografsko situacijo je morda dopustno tudi pomisliti, da je v stavbnem kompleksu stalo še poslopje gostišča oziroma hospicija, v katerem je bilo mogoče primerno poskrbeti za imenitnejše popotnike.¹³⁴ Vsekakor je na lokaciji poznejšega dvorca v poznem srednjem veku stal dovolj razsežen kompleks ojstriškega dvo-

ra oziroma pristave in nedvomno je tam stalo tudi večje zidano bivalno poslopje.¹³⁵ Opravljena analiza stavbne zasnove novoveškega dvorca z upoštevanjem ustreznih analogij omogoča hipotezo, da se je najširši severni trakt dvorca razvil s širitvijo prvotne srednjeveške zidane stavbne zasnove, ki je bila postavljena na levem bregu potoka, domnevno na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $8,2 \times 11$ metrov. Prvotnega srednjeveškega poslopja zaradi potrebe po zagotovitvi stabilnosti temeljev gotovo niso postavili tik ob potoku, marveč bližje glavni cesti. Domnevati torej smemo, da je srednjeveška stavba tvorila zahodni del poznejšega severnega trakta dvorca, medtem ko je bil njegov vzhodni del tik ob potoku in nad njim mlajši. Zaradi postopne stavbne rasti glavna fasada dvorca ni imela simetrične zasnove. Glavni portal dvorca, ki je bil postavljen ekscentrično desno glede na os glavne fasade, je najverjetneje ostal na lokaciji glavnega vhoda v prvotno srednjeveško poslopje, saj, če ni bilo prave potrebe, vhodov v grajske stavbe med prezidavami praviloma niso premeščali. Dokumentirana dvoipolnadstropna stavbna masa severnega trakta dvorca utemeljuje domnevo, da je bilo prvotno srednjeveško bivalno poslopje vsaj dvonadstropno in da je imelo torej podobo značilnih srednjeveških utrjenih stolpastih dvorov, kakršni so pri nas nastajali zlasti v 13. in 14. stoletju in so bili dvakrat številčnejši od utrjenih srednjeveških gradov.¹³⁶ V bližini Ojstrice je podoben dvor v 14. in 15. stoletju stal na lokaciji sedanjega dvorca Podgrad pri Vranskem in tudi tam so ga postavili ob strugi potoka.¹³⁷ Z Ojstrico je primerljiva tudi situacija na območju Prebolda; ob vznožju vzpetine z gradom Libenštajn je že vsaj v 15. stoletju stal dvor, iz katerega se je pozneje razvil sedanji veliki novoveški dvorec Prebold z vogalnimi stolpi.¹³⁸

2. faza: začetek gradnje renesančnega dvorca med letoma 1566 in 1587

Vse kaže, da se je Maksimilijan I. Schrattenbach (1537–1599), najverjetneje skupaj z bratom Jurijem, že takoj po pridobitvi ojstriškega gospostva v zakup aprila 1566 odločil, da opusti srednjeveški grad vrh vzpetine in si uredi udobnejše novo središče gospo-

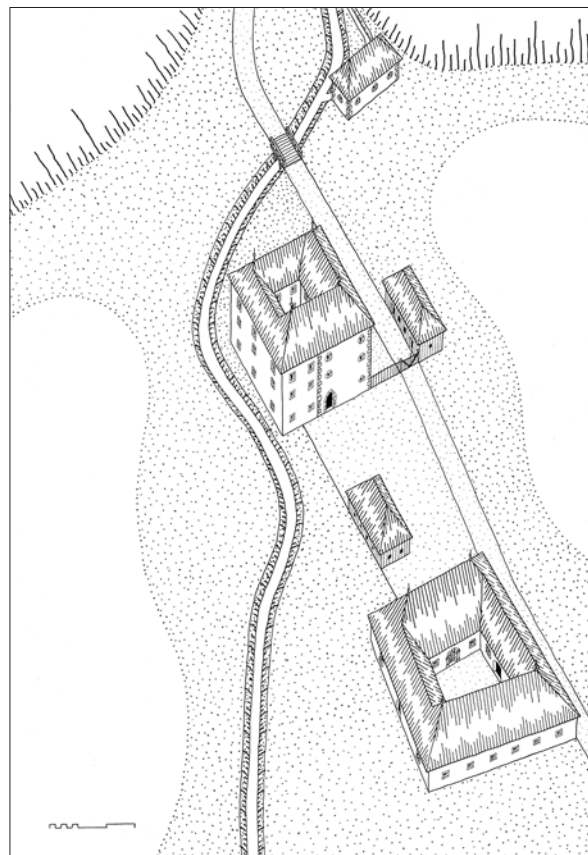
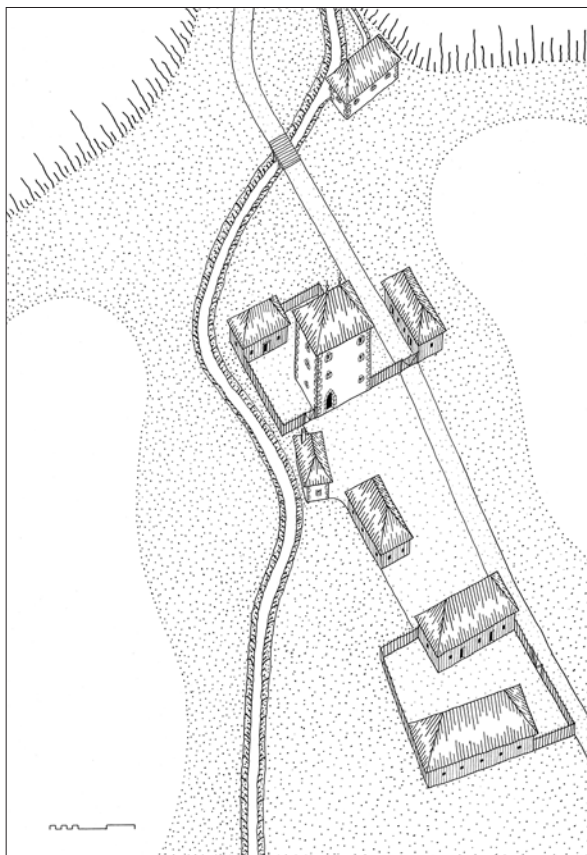
¹³⁴ Situacijo je pogojno mogoče primerjati z bližnjim Špitaličem, kjer je hospic stal že v 13. stoletju, in z Jezerskim, kjer je večje poslopje hospicja nastalo v 16. stoletju in je še sedaj ohranjeno. Poslopji hospicij iz 15. in 16. stoletja sta ohranjeni tudi v kompleksih nekdanjih samostanov Gornji Grad in Žiže.

¹³⁵ Situacijo je pogojno mogoče primerjati s Senožečami na Krašu, kjer je ob pomembni cesti, ob vznožju vzpetine s srednjeveškim gradom, v poznem srednjem veku nastal kompleks dvora z mitnico in v novem veku se je tam na srednjeveški osnovi razvil kompleks dvorca. Prim. Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 130–150.

¹³⁶ Za stavbne zasnove srednjeveških stolpastih dvorov glej: Stopar, *Architektursymbolik*; Makarovič, *Pričevanje gotskega stolpa*, str. 143–205; Sapač, *Razvoj*, str. 58–72; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410.

¹³⁷ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 101–103.

¹³⁸ Prim. Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 32; Curk, *Gradovi in graščine*, str. 150; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 108.

Dvor oziroma pristava Ojstrica v 15. stoletju (levo) in kompleks dvorca Ojstrica med letoma 1566 in 1587 (desno). Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2017).

stva v dolini, ob vznožju grajske vzpetine, na lokaciji srednjeveške grajske pristave oziroma dvora. Za gradnjo so takrat in tudi pri vseh poznejših gradnjah v kompleksu dvorca Ojstrica do poznega 18. stoletja uporabljali kamen iz razvalin srednjeveškega ojstriškega gradu in prav zato je vrh grajske vzpetine ostalo zelo malo ruševinskega materiala. Analiza tlorisne zasnove dvorca kaže, da so najverjetneje najprej zgradili dvo- ali (manj verjetno) dvojnopolnastropno kubično učinkujoče štiritraktno poslopje s približno kvadratno talno ploskvijo in tesnim notranjim dvoriščem. V širši severni trakt novega poslopja so domnevno vključili starejšo poznosrednjeveško bivalno stavbo in drugi trije trakti so morda nastali z nadzidavo dvoriščnega obzidja ob prvotni bivalni stavbi. Novi dvorec je dobil značilno monolitno renesančno stavbno maso, ni pa bil posebno velik in reprezentativen. Zato ne preseneča zapis v ojstriškem urbarju iz leta 1587, ki dvorec označuje kot novo začasno bivališče bratov Maksimilijana in Jurija Schrattenbacha. Če bi dvorec že takrat imel reprezentativna valjasta stolpiča, ga besedilo gotovo ne bi označilo kot začasno bivališče. Takrat izoblikovana stavbna zasnova je bila v osnovi primerljiva z dvorcem Golič pri Slovenskih Konjicah, ki je nastal okoli leta 1542, še bolj pa z dvorcem Odolina blizu Materije v Brkinih,

ki je nastal kmalu po letu 1622. Pri gradnji novega dvorca so poskusili dosledno uveljaviti idealni renesančni stavbni koncept patricijske oziroma plemiške rezidence s štirimi stavbnimi trakti okoli notranjega dvorišča na kvadratnem ali pravokotnem tlorisu. Skromna razpoložljiva površina med cesto in strugo potoka je sprva onemogočila, da bi novi dvorec na vogalih dobil okrogle ali oglate stolpe, kakršni so bili v 16. stoletju na tovrstnih arhitekturah v slovenskem prostoru skoraj obvezni in nepogrešljiv statusni simbol. Najverjetneje pa so že pred letom 1587 v drugem nadstropju severnega trakta dvorca uredili novo kapelo, ki je nadomestila srednjeveško kapelo v opuščnem gradu vrh vzpetine. Po Kuwassegovih upodobitvah sodeč je bila kapela umeščena v prostor nad vežo in potemtako bi njena notranja pravokotna talna ploskev mogla meriti približno $3 \times 6,5$ metrov.¹³⁹ Stopnišče so domnevno postavili v prostoru zahodno od veže, tam kjer na Kuwassegovih upodobitvah na glavni fasadi ni videti oken. Morda so že hkrati z novim dvorcem, v ravnici severno od njega, na lokaciji starejših lesenih poslopij, zgradili večje šti-

¹³⁹ Primerljivo velike kapele so npr. dokumentirane na dvorcih Fužine v Ljubljani, Strmol v Rogatcu in Rotenturn v Gornji Radgoni.

ritraktno visokopritlično gospodarsko poslopje, ki je odlično dokumentirano na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681.

3. faza: dokončanje gradnje renesančnega dvorca med letoma 1587 in 1599 oziroma 1631

Po letu 1587, ko je gospostvo Ojstrica postalo dedna last Maksimilijana I. Schrattenbacha (1537–1599), so se gradbena dela na dvorcu nadaljevala in dobil je podobo dovolj reprezentativne plemiške rezidence. Kubično učinkujočo stavbno zasnovo iz prve renesančne stavbne faze so takrat z drzno zasnovanima pravokotnima prizidkoma na bočnih straneh severnega trakta vsaj navidezno zelo razširili in jo poudarili z reprezentativnima valjastima stolpičema, ki pa nista imela obrambnega pomena, marveč zgolj simbolnega. Dvorec je imel od takrat pa do propada v 19. stoletju približno 42 metrov dolgo glavno fasado, ki pa je z nesimetrično zasnovo kazala, da ni nastala v enem stavbnem livu. Širitev je bila zaradi pomanjkanja razpoložljivega prostora zelo zahtevna in izvedli so jo tako, da so z obojnima konstrukcijama najprej premostili potok na vzhodu in cesto proti Trojanam na zahodu ter nato na mostnih konstrukcijah zgradili prizidka z bivalnimi prostori v nadstropjih.¹⁴⁰ Z novo dodanimi deli je nastala dovolj monumentalno učinkujoča dvojnopolnadstropna glavna fasada, za katero se je skrivalo bistveno bolj skromno starejše stavbno jedro. Morda so hkrati s širitvijo jedru nadzidali podstrešno poletažo in vso fasado opremili z enotno oblikovanimi novimi kamnitimi okenskimi okviri. Premostitev ceste je bila morda povezana tudi s potrebo po nadzoru prometa na cesti, ki ni bila namenjena tranzitu.

Časa zaključka obsežnih gradbenih del na dvorcu na podlagi uporabljenih virov ni mogoče natančneje določiti. Najbolj verjetno se zdi, da so dela zaključili še pred smrtjo ambicioznega Maksimilijana I. Schrattenbacha leta 1599 in ne šele med letoma 1614 in 1631 pod Janezom Feliksom Schrattenbachom, ko je bila v novem dvorcu dokončana in posvečena kapela, ki je sicer obstajala že pred letom 1604. Maksimilijan I. Schrattenbach se kot štajerski deželni glavar gotovo ni zadovoljil s skromno rezidenco iz prve renesančne stavbne faze, ki je bila leta 1587 označena kot začasno bivališče. Zdi se, da je dokončanje gradnje renesančnega dvorca sovpadalo s

temeljito prenovo bližnje župnijske cerkve na Vranskem okoli leta 1586.¹⁴¹

Kot opora pri dataciji dokončanja gradnje renesančnega dvorca lahko služi tudi oblikovna analiza valjastih stolpičev.¹⁴² Stolpiča sta bila zasnovana kot vitko in že skoraj krhko učinkujoča stavbna elementa in ju je zato le težko primerjati z značilnimi močnimi renesančnimi vogalnimi bastijonskimi stolpi z masivnim zidovjem, kordonskim paličastim zidcem in poševno postavljenim zidovjem v spodnjem delu, kakršni so na mnogih večjih grajskih stavbah v slovenskem prostoru nastali med dvajsetimi in osemdesetimi leti 16. stoletja.¹⁴³ Lažje ju je primerjati s številnimi poznogotskimi valjastimi stolpi, ki so v drugi polovici 15. stoletja in v zgodnjem 16. stoletju nastali v okviru protiturškega utrjevanja gradov in gradnje protiturških taborov, a v tistem obdobju gotovo še nista stala.¹⁴⁴ Njun nekoliko arhaični videz nas pri dataciji ne sme zavesti; z odsotnostjo obrambnih elementov in z velikimi okenskimi odprtini sta kazala, da sta nedvomno nastala šele po letu 1566 oziroma takrat, ko je na tistem območju povsem prenehala nevarnost turških vpadov, in zasnovali so ju kot malce nerodno in s simboliko zaznamovano reminiscenco na razcvet renesančnega utrjevanja. Tovrstni stolpi oziroma stolpiči so se v sklopu grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem začeli pojavljati že v štiridesetih in petdesetih letih 16. stoletja.¹⁴⁵ Gradili so jih v glavnem do dvajsetih let 17. stoletja.¹⁴⁶ Pozneje so nastali samo še zelo redki primeri retardiranih oblik.¹⁴⁷ V 17. stoletju so bili

¹⁴¹ Prim. Curk, *Trgi in mesta*, str. 143.

¹⁴² Za primerljive okrogle stolpe v okviru renesančne grajske arhitekture na Slovenskem glej: Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*, str. 29 sl.; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*, str. 35–45, 65 – 82, 98, 104, 109, 112, 120, 121; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 81–83.

¹⁴³ Na slovenskem Štajerskem so s takšnimi značilnimi valjastimi bastijonskimi stolpi opremili gradove Brežice, Sevnica, Podčetrtek, Bizeljsko in Žusem. Na Dolenjskem je treba omeniti zlasti tovrstne stolpe na Turjaku, Žužemberku, Kruppi, Šrajbarskem turnu in Mokricah. Za renesančno utrdbeno arhitekturo v Sloveniji glej tudi: Komelj, *Utrdbena arhitektura*, str. 73–92.

¹⁴⁴ V tem kontekstu je smiselna zlasti primerjava s tremi vogalnimi stolpi gradu Gewerkenegg v Idriji, ki so skupaj z glavnimi stavbnimi trakti nastali med letoma 1522 in 1533. Prim. Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*, str. 36. Treba je opozoriti tudi na prvotno zasnovo dvorca Tabor pri Vojniku, ki je s štirimi vogalnimi stolpi najverjetneje nastala okoli leta 1524. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 147–150.

¹⁴⁵ Značilni primeri so stolpi na dvorcu Golič pri Slovenskih Konjicah iz okoli leta 1542 in na dvorcu Olimje iz okoli leta 1550. Morda so v tistem obdobju nastali tudi valjasti vogalni stolpi na gradu Vrbovec v Zgornji Savinjski dolini.

¹⁴⁶ Značilni pozni primeri so valjasti stolpi na dvorcu Pogled blizu Slovenskih Konjic iz časa okoli leta 1617 in na gradu Velika Nedelja blizu Ormoža, ki so nastali med letoma 1612 in 1620. Omeniti je treba tudi mlajša valjasta vogalna stolpa v kompleksu dvorca Rače blizu Maribora. Prim. Curk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 37–72.

¹⁴⁷ Tovrstni primeri so dokumentirani na območju nekdanje dežele Kranjske. Omeniti je treba zlasti drobna valjasta vogalna

¹⁴⁰ Tovrstne premostitve so se uveljavile že v poznem srednjem veku. Dokumentirane so na okoli leta 1400 za Hermana II. Celjskega zgrajenem gotskem stanovanjskem stolpu mestnega gradu oziroma knežjega dvora v Celju in na nekdanjem poznogotskem stolpu nad potokom ob vhodnem traktu stavbnega kompleksa Žičke kartuzije. Ceste skozi obokane prehode pod stavbnimi trakti so dokumentirane v kompleksu kartuzije Bistra pri Vrhniki, ob dvorcu Senožeče in v kompleksu nekdanjega dvorca Podvelb na Colu blizu Ajdovščine. Tovrstna motivika je v glavnem izhajala iz oblikovanja stolpasto utrjenih vrat srednjeveških mest.

sicer veliko bolj priljubljeni oglati vogalni stolpi in takšne je dobil tudi bližnji dvorec Prebold, ki ga je po letu 1628 zgradil Maksimilijanov mrzli nečak Janez Friderik Schrattenbach (1605–1657 ali 1665).¹⁴⁸ Na mlajši Kuwassegovi upodobitvi Ojstrice vidna značilna podolžna pravokotna okna podstrešne poletaže je mogoče primerjati z okni podstrešne poletaže na največjem vogalnem stolpu gradu Luknja pri Novem mestu, ki je nastal okoli leta 1580, in z okni podstrešne poletaže dvorca Pogled blizu Slovenskih Konjic, ki je nastal okoli leta 1617. Na podlagi teh značilnosti je mogoče zaključiti, da so renesančno gradnjo dvorca dokončali v poznem 16. stoletju ali – manj verjetno – najpozneje do okoli leta 1620. Pozneje je podobno oblikovano dvojnopolnadstropno glavno fasado z dvema dekorativnima stolpičema in enako visokim dvoosnim podaljškom na strani dobil tudi bližnji dvorec Brode pri Vranskem, ki je na starejši osnovi nastal okoli leta 1700.¹⁴⁹

Odrto ostane, kateri stavbeniki so sodelovali pri gradnji renesančnega dvorca. V tistem obdobju so gradbeno dejavnost na Štajerskem skoraj povsem obvladovali priseljeni severnoitalijanski stavbeniki, ki so v drugi polovici 16. stoletja skoraj povsem izrinili domače mojstre, izšolane v poznogotski arhitekturni tradiciji.¹⁵⁰ Upošteva se dokumentirane oblike stavbnih členov in stolpičev na glavni fasadi dvorca je mogoče pomisliti, da so tudi renesančno Ojstrico, tako kakor večino drugih dvorcev tistega časa na Štajerskem, zasnovali severnoitalijanski stavbeniki. A po drugi strani je treba ugotoviti, da so bili dokumentirani stavbni elementi dokaj okorni in da dvorec ni premogel likovno ambicioznejših detajlov. Utesnjeno notranje dvorišče gotovo ni imelo za tisti čas značilnih arkadnih hodnikov. Dvorec je bolj kakor z odličnostjo posameznih stavbnih členov na obiskovalca naredil vtis z dokaj razsežno in razgibano stavbno maso ter s slikovito oziroma že skoraj dramatično umeščenostjo v naravno okolje ob vznožju Krvavice, na stiku Celjske kotline in ozke dolinice Suhega potoka. Zato se zdi bolj verjetna možnost, da so ga – dovolj razgledanemu in ambicioznemu naročniku navkljub – zgradili domači mojstri, ki pa so pri svojem delu upoštevali v tistem obdobju že povsod na Štajerskem dodobra uveljavljena temeljna načela graško-italijanske renesančne arhitekturne šole. Odrčna Ojstrica je bila pač zelo daleč od Gradca, kjer je bilo v tistem obdobju središče arhitekturne dejavnosti na Štajerskem, in tam so bile dopustne arhitekturne

rešitve, ki na drugih pomembnejših grajskih stavbah in v urbanih središčih nikakor ne bi bile oportune.

Po dokončanju gradnje renesančnega dvorca so severozahodno ob njem uredili razsežni obzidani vrt z geometričnim parterjem na sredini. Topografska situacija je onemogočila, da bi dvorec in vrt zasnovali s skupno glavno prostorsko osjo in tudi to dokazuje, da je renesančni dvorec nastal na starejši srednjeveški osnovi. Manjkajočo vlogo dvorca v vrtni zasnovi so do neke mere nadomestili z nadstropnim lesenim stolpičem oziroma razglednim paviljonom, ki je dobil vlogo nadomestne prostorske dominante na koncu glavne vrtno osi in je obenem kot razgledišče omogočal dovolj dober dvignjeni pogled na vrtno sliko.¹⁵¹ Velikost in zasnova vrta kažeta, da je najverjetneje nastal šele v 17. stoletju. Morda je bila prav z njegovo ureditvijo povezana prekomerna tlaka podložnikov, ki je v obdobju Janeza Feliksa Schrattenbacha po letu 1610 naposled pripeljala do kmečkega upora leta 1635.

4. faza: gradbeni posegi v kompleksu dvorca v 18. stoletju

Po obsežnih gradbenih delih v poznem 16. stoletju oziroma v zgodnjem 17. stoletju dvorec do propada ni bil več deležen posegov, ki bi korenito spremenili njegovo podobo. Med letoma 1681 in 1830, ko sta nastali zgoraj omenjeni grafični upodobitvi, oziroma najverjetneje v prvi polovici 18. stoletja so ga dopolnili s slikovitim baročno oblikovanim ometaanim lesenim strešnim zvonikom, ki je pripadal grajski kapeli. Tudi na podlagi analogij smemo sklepati, da so hkrati s postavitvijo zvonika prenovili tudi kapelo in glavne bivalne prostore. Posodabljanje kapel oziroma njihovo novo urejanje je bilo v prvi polovici 18. stoletja, v kontekstu poreformacijskega razporeditve,

Kompleks dvorca Ojstrica na upodobitvi v Vischerjevi Topografiji Vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681. Izrez (Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1971, slika 82).

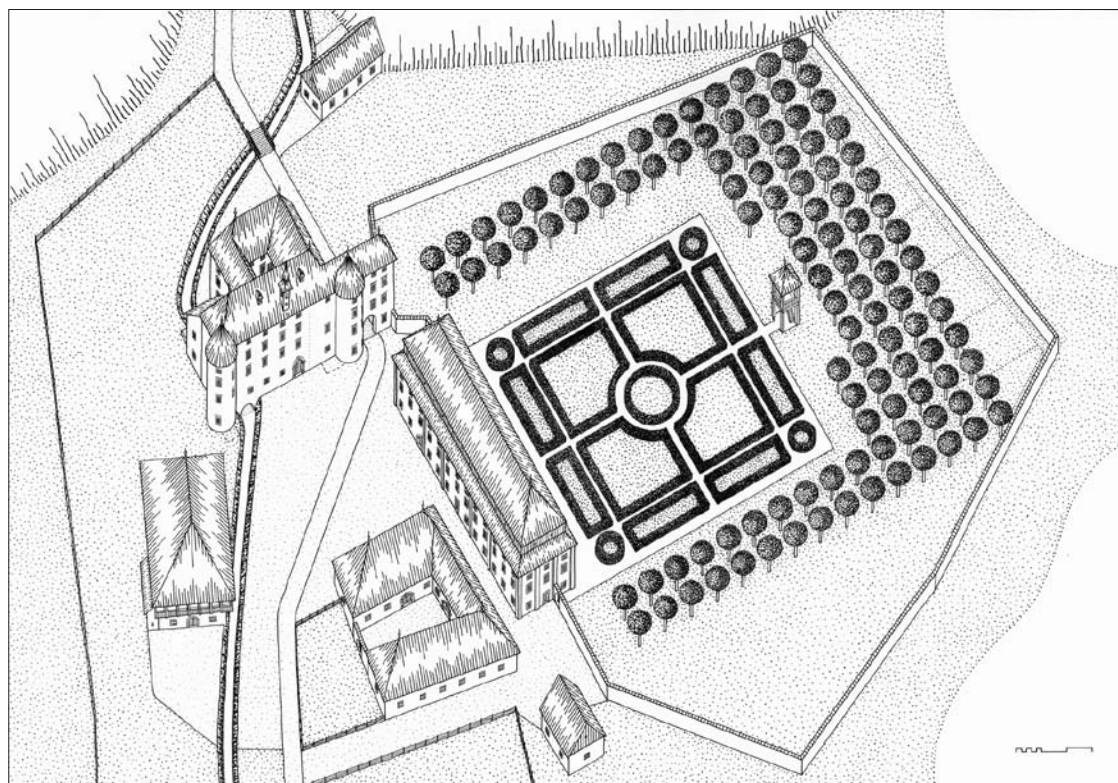
stolpiča na dvorcu Goričane na Gorenjskem, ki je nastal med letoma 1641 in 1664, in nič bistveno bolj masivna valjasta vogalna stolpiča na dvorcu Brest, ki je južno od Ljubljane po Valvasorjevi navedbi nastal leta 1664.

¹⁴⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 108–111.

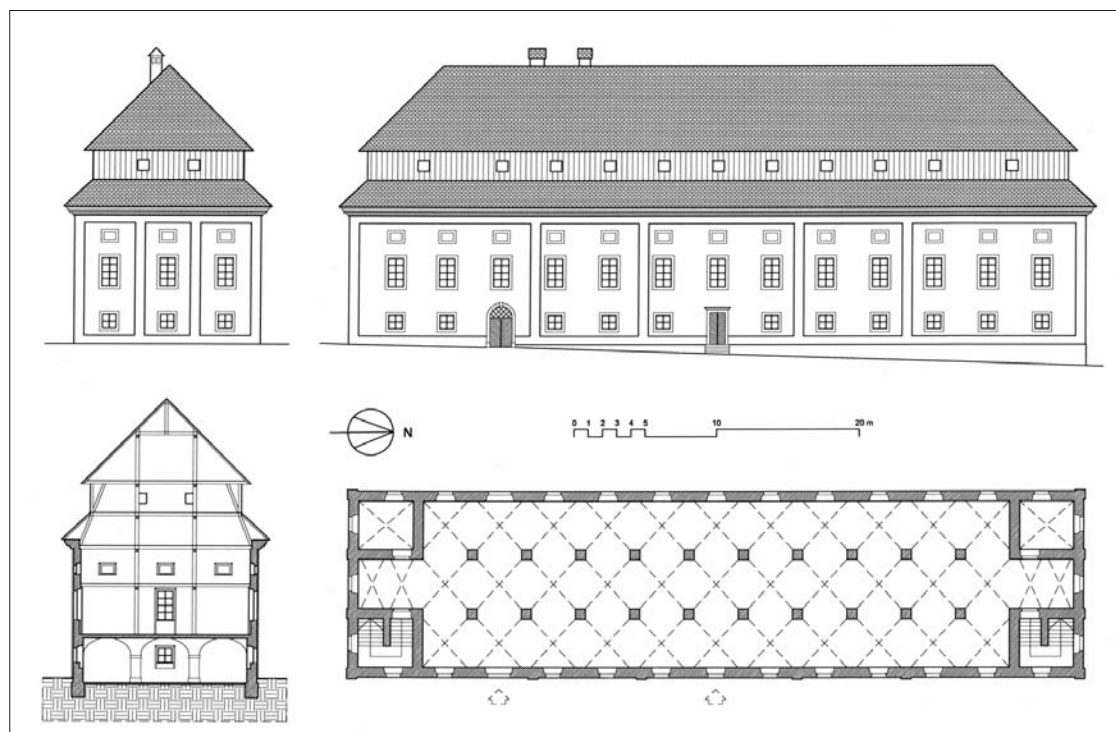
¹⁴⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 12–13.

¹⁵⁰ Prim. Curk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 37–72.

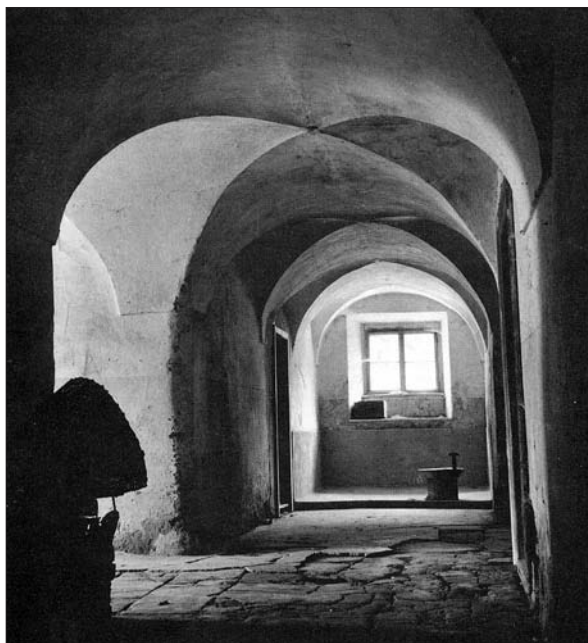
¹⁵¹ Na podoben način so v 18. stoletju z manjšim paviljonom v sklopu vrtno zasnove rešili problematiko prostorskega odnosa med dvorcem in vrtom v Radovljici na Gorenjskem.

Kompleks dvorca Ojstrica v poznem 18. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016).

Poskus rekonstrukcije zasnove ojstriške pristave v poznem 18. stoletju. Zgoraj izris stranske južne in glavne vzhodne fasade, spodaj prečni prerez proti severu in tloris pritličja pred vgradnjo predelnih sten med nosilnimi slopi (risal: Igor Sapač, 2017).

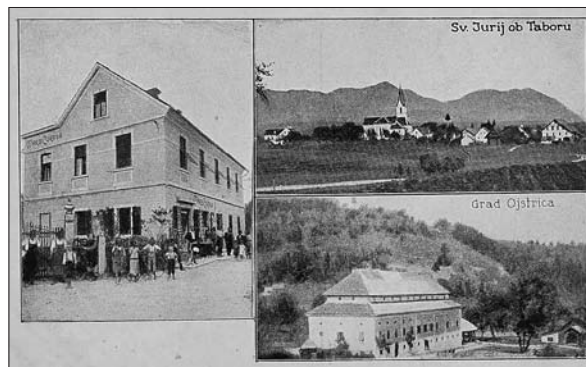
Križno obokani južni del pritličja ojstriške pristave pred rušenjem leta 1964 (ZVKDS OE Celje, objavljeno v: Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga, str. 96).

zelo pogost pojav na večini bližnjih starejših grajskih stavb. Vsekakor je kapela v dvorcu, ki je v pisnih virih izpričana pred letom 1604 in 1631, obstajala še leta 1761 in tudi pozneje, vse do uničenja v štiridesetih letih 19. stoletja.¹⁵² Pomisliti smemo tudi, da so hkrati s prenovo kapele v prostorih ob njej prenovili in ometali stare lesene tramovne stropne ter jih opremili s štukiranimi okviri in namestili nove lončene peči. Fasade dvorca so pri tem ostale nespremenjene.

Po letu 1681 se je več gradbenih sprememb zgodilo v neposredni okolici dvorca. Ob vzhodni stranici vrtnega zidu so v zadnji tretjini 18. stoletja nadomestili manjše gospodarsko poslopje z velikim enoinpolnadstropnim 13×3 -osnim poznobaročno oblikovanim poslopjem pristave, ki so ga postavili na podolžni pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $50,2 \times 13,1$ meter. Pritličje novega poslopja so osvetlili s približno kvadratnimi okni, nadstropje z večjimi pravokotnimi, podstrešno poletažo pa z manjšimi podolžno pravokotnimi. Ometane fasade pristave so v maniri ugašajočega baroka razčlenili s plitkimi lizenami in neprofiliranimi maltastimi pravokotnimi okenskimi obrobami. Zelo podobno fasadno členitev je v tistem obdobju dobil tudi dvorec v Jurkloštru, ki so ga na ostankih srednjeveških samostanskih poslopij postavili okoli leta 1780.¹⁵³

¹⁵² Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/1*, str. 142, 143, 144, 145.

¹⁵³ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 50–54.

Pristava dvorca Ojstrica na razglednici, odposlani leta 1926 (zasebna zbirka).

Poslopje ojstriške pristave je še dodatno poudarila visoka strešna konstrukcija s skodlasto kritino in z dvignjenim osrednjim delom, ki je najverjetneje služil za sušenje konjske žime.¹⁵⁴ V notranjščini so pritličje sprva najverjetneje zasnovali kot enotno dolgo dvoransko triladijsko slopno dvorano s križnimi oboki. Nadstropje in podstrešno poletažo je delil lesen tramovni strop. Velika pravokotna okna v nadstropju so dokazovala, da so bili tam že sprva zasnovani tudi bivalni prostori. Pristava je nastala najverjetneje kmalu zatem, ko je ojstriško gospostvo leta 1767 kupil Janez Jakob grof Gaisruck, oziroma pred letom 1791, ko ga je prodal. Na avstrijskem vojaškem zemljevidu, ki je nastal med letoma 1763 in 1787, je poslopje pristave že označeno.¹⁵⁵ Vsekakor ne držijo navedbe, da so pristavo po podrtju dvorca temeljito prezidali oziroma jo povsem na novo zgradili; na obeh Kuwassegovih upodobitvah iz prve polovice 19. stoletja je prav takšna, kakršno kažejo tudi fotografije iz 20. stoletja.¹⁵⁶ Poslopje pristave so zasnovali zelo monumentalno in ga postavili simetrično na začetek glavne prostorske osi starejše vrtno zasnove. S tem je pristava v okviru vrtno zasnove prevzela vlogo dvorca in dopolnila oziroma nadomestila vlogo starejšega stolpčastega vrtnega paviljona na drugem koncu vrtno zasnove. Postavitve pristave v prostor kaže, da je v času njenega nastanka geometrična parterna vrtna zasnova najverjetneje še obstajala. Izjemna velikost

¹⁵⁴ Primerljiva podolžna enonadstropna 3×10 -osna stavba z dvignjenim ostrešjem se je ohranila ob križišču Jernejeve in Matajčeve ulice v Stražišču na območju Kranja; po nekdanjih lastnikih se imenuje Matajčeva hiša in sedaj nosi hišno številko Jernejeva ulica 8. V register nepremične kulturne dediščine je vpisana s številko 281. Zidana stavba je pokrita s štirikapno skrilnato streho in njeno dvignjeno ostrešje je bilo urejeno za sušenje konjske žime. Zgradili so jo leta 1783 in jo z zasnovo prilagodili sitarski manufakturi, ki je v njej delovala do sredine 20. stoletja. Tkanje sit iz konjske žime je bila med 16. in 20. stoletjem, zlasti pa v poznem 18. stoletju na Gorenjskem zelo razširjena dejavnost in sita so uspešno prodajali tudi zunaj meja dežele Kranjske.

¹⁵⁵ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 175.

¹⁵⁶ Prim. Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 32; *Krajevni leksikon Slovenije. III*, str. 505.

Propadajoča ojstriška pristava na fotografiji iz leta 1953 (zasebni arhiv družine Kovč, Loke 36, Tabor, objavljeno v: Kralj, Svobodni gospodje Žovneški, str. 147).

pristave in njeno kakovostno oblikovanje dokazujeta, da jo je dal postaviti ambiciozni naročnik, ki je imel v tistem obdobju z ojstriškim gospodstvom očitno posebne namene.¹⁵⁷ Zasnova pristave z razsežnim triladijskim obokanim pritličjem kaže, da se je Janez Jakob grof Gaisruck na Ojstrici po letu 1767 očitno z veliko vnemo lotil konjereje; ta je bila v mirnem dolinskem okolju nedaleč od pomembne državne ceste v tistem obdobju gotovo perspektivna. Zaradi konjereje so severno in vzhodno od dvorca uredili velike ograjene pašnike, ki so dokumentirani tudi v mapi franciscejskega katastra. V nadstropju pristave so bili najverjetneje bivalni prostori za delavce na posestvu, v podstrešni poletaži pa manufaktura za predelavo konjske žime.

Gradbenih sprememb je bila deležna tudi stavba na desnem bregu potoka s hlevom v pritličju; dobila je novo štirikapno skodlasto streho in na zahodni fasadi v nadstropju dolg lesen povezovalni balkon oziroma pokrit hodnik. Njena oblika je bila po prenovi primerljiva s t. i. Lovskim gradičem v Trbovljah, ki je na osnovi iz obdobja pred letom 1582 nastal leta

1685 in so mu najverjetneje v 18. stoletju v nadstropju dodali lesen konzolni obhodni hodnik. Primerljiva je bila tudi s stavbno zasnovo dvonadstropnega delavskega bloka na Prevaljah na Koroškem, ki je z lesenimi konzolnimi povezovalnimi hodniki v obeh nadstropjih nastal leta 1822 in ki sedaj nosi ulično številko Stare sledi 33. Domnevati smemo, da so po prenovi v nadstropju namesto prvotne kašče uredili dodatna bivališča za zaposlene na ojstriškem grajskem posestvu; najverjetneje so prav tam bivali delavci Senčarjeve ojstriške steklarne in morda so poslopje predelali prav v sklopu postavitve steklarne na začetku 19. stoletja. S tega vidika je gradbeno dogajanje na Ojstrici v poznem 18. stoletju oziroma v zgodnjem 19. stoletju mogoče vrednotiti tudi kot dosežek zgodnje industrijske arhitekture v našem prostoru.

Gradbeno dogajanje na območju dvorca Ojstrica v 19. in 20. stoletju

V prvi polovici 19. stoletja je ves ojstriški stavbni kompleks razen pristave nezadržno propadal, kljub temu pa so tudi še v tistem obdobju izpeljali nekaj gradbenih podvigov. Pred letom 1830 oziroma 1845 so valjasta stolpiča dvorca opremili z manjšima utilitarnima prizidkoma; njuna funkcija ni dokumentirana, a glede na velikost in lokacijo se zdi najbolj verjetno, da so vanju umestili sanitarije. Morda so v spodnjem delu dvorca, zatem ko je izgubil vlogo plemiške rezidence, uredili nova pomožna stanovanja in v zvezi s tem so bile nove sanitarije gotovo nujne.

Ko so v poznih štiridesetih letih 19. stoletja do tal podrli dvorec in glavnino starejših gospodarskih poslopij ob njem, so nekatere funkcije porušениh poslopij prenesli v ohranjeno poznobaročno pristavo.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Zasnova ojstriške pristave je v slovenskem prostoru najbolj primerljiva z nekdanjo pristavo dvorca Hošperk na Notranjskem, ki so jo zgradili v 17. stoletju oziroma pred letom 1679, propadla pa je v drugi polovici 20. stoletja. Tam je stalo 15 × 3-osno nadstropno poslopje s križno obokanim triladijskim slopnim pritličjem. Pozneje so prvotno dvoransko prostorino v pritličju, tako kakor na Ojstrici, deloma predelili na manjše prostore. Prim. Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 20–42. Nekdanje triladijsko križno obokano pritličje ojstriške pristave je mogoče primerjati tudi s stebriščnima dvoranskima konjušnicama ob dvorcih Slovenska Bistrica in Dob blizu Šentruperta na Dolenjskem, ki sta še ohranjeni. Stavbno zasnovo ojstriške pristave je mogoče primerjati tudi s 13 × 4-osnim pravokotnim dvonadstropnim poslopjem nekdanje papirnice v Žužemberku, ki so jo ob tamkajšnjem gradu in reki Krki postavili v 18. stoletju, od leta 1945 pa je v razvalinah.

¹⁵⁸ Podobno se je zgodilo v kompleksu dvorca Blagovna v Go-

Pogled na napol razvaljeno ojstriško pristavo iz jugovzhodne strani pred rušenjem leta 1964 (ZVKDS OE Celje, objavljeno v: Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga, str. 97).

Sedanji pogled na lokacijo nekdanje ojstriške pristave iz jugovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2015).

To so zato nekoliko prezidali, a njena zunanja podoba se ni spremenila. V pritličju so razsežno križno obokano dvoransko prostornino predelili na več manjših prostorov, ki so se ohranili do rušenja leta 1964.¹⁵⁹ V nadstropju so v južnem in osrednjem delu ohranili bivalne prostore, ki so jih uporabljali oskrbnik in drugi zaposleni na ojstriški posesti, prostore na severni strani v obsegu severnih petih okenskih osi pa so preuredili za kaščo in zato dve okenski odprtini zazidali, druga tri okna pa opremili z opečnimi mrežami, ki so dokumentirane na fotografiji pristave iz leta 1953.¹⁶⁰

Čeprav so od srednjeveškega gradu Ojstrica ostale samo skromne razvaline in je stavbni kompleks ojstriškega dvorca skoraj povsem izginil z zemeljskega površja, imata njuni lokaciji še vedno precejšen kulturnozgodovinski, arheološki in arhitekturni pomen ter ponujata priložnost za izvedbo celovito zastavljenih interdisciplinarnih raziskav, s katerimi bi mogli bistveno nadgraditi in zaokrožiti naše vedenje o živ-

ljenju na prehodu med Ljubljansko in Celjsko kotlino v minulih dveh tisočletjih. Vsekakor je smiselno lokacijo dvorca Ojstrica vpisati v register nepremične kulturne dediščine in preprečiti, da se bo z njegovimi podzemnimi ostanki morda zgodilo tisto, kar se je med pripravami na gradnjo novega stanovanjskega naselja Ojstrica leta 2009 po nemarnem zgodilo z zasutimi sledovi ojstriške pristave in dela grajskega vrta; problematiko ustreznih arheoloških raziskav v idiličnem okolju pod Krvavico je v kratkem času rešila s pohlepom denarnikov gnana težka gradbena mehanizacija in nas za vedno prikrajšala za dragoceno vedenje o naši skupni preteklosti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 177/C/F/C416/A07 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Črni Vrh), 1825
SI AS 765 – Gospodstvo Ojstrica, 1641–1902
SI AS 1074/137 – Novoreformirani urbar graščine Ojstrica, 1587

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje
Fototeka: Fotografije pristave dvorca Ojstrica iz leta 1964
Spisovno gradivo: Ojstrica, pristava

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Bajt, Drago in Marko Vidic (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. II. knjiga: N–Ž*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
Celedin Gertrude: *Joseph Kurwasseg 1799–1859*. Graz: Leykam, 2002.
Curk, Iva in Slavko Ciglencečki in Davorin Vuga: *Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije, 1993.
Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.
Curk, Jože: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik*, 1, 1959, str. 140–160.
Curk, Jože: Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti. *Celjski zbornik*, 10, 1965, str. 249–280.
Curk, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju. *Kronika* 34, 1986, str. 7–15.
Curk, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju. *Kronika* 34, 1986, str. 138–147.

ričici blizu Celja; ko so leta 1861 podrli štiriraktni zgodnjebaročni dvorec iz 17. stoletja, je del njegovih funkcij prevzelo adaptirano poslopje pristave, ki se ga je zato oprijelo ime »graščina«.

¹⁵⁹ Prim. fotografijo v: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 96.

¹⁶⁰ Glej opombo 123.

- Curk, Jože: *Topografsko gradivo. 2. Sakralni spomeniki na območju občine Žalec*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Dolinar, Ivan: *Kraj Prebold skozi čas*. Prebold: Občina, 2013.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Boj za dediščino Celjskih*. Celje: Pokrajinski muzej, 2016.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Grofe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.
- Golec, Boris: Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev. *Zgodovina za vse* 19, 2012, str. 5–38.
- Golec, Boris: *Valvasor. Njegove korenine in potomstvo do danes*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2016.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavom in zatonom*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grafenauer, Bogo: Veronika Deseniška, *Slovenski biografski leksikon*, 13, 1982, str. 412–413.
- Höflinger, Heinrich W.: Eine Chronik der Grafen Schrattenbach. *Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft Adler*, Neue Folge 23, 1913, str. 145–178.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Unmerkungen*. II. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1825. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Klaić, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Ponatis 1. izdaje iz leta 1982*. Celje: Prese, 1991.
- Kolšek, Tone: Prispevek k zgodovini žitnih mer na celjskem območju v XVI. stoletju. *Celjski zbornik*, 18, 1977–1981, str. 11–20.
- Kolšek, Tone: Žovneško gospostvo v luči urbarja iz leta 1550. *Savinjski zbornik*, 4, 1978, str. 235–265.
- Kolšek, Vera: Najstarejša zgodovina Polzele. *Polzela*. Polzela: Krajevna skupnost, 1984, str. 9–23.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1965, nova vrsta VII, str. 73–92.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Koropec, Jože: Vransko v srednjem veku. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 46, nova vrsta 11/2, 1975, str. 217–234.
- Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. Ljubljana in Celje: ZRC SAZU in Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: »Prometna politika« celjskih grofov. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofe, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998* (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 165–180.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Kralj, Franc: *Friderik II. Celjski in Veronika Deseniška ter dogodki in kraji, povezani z njuno večno ljubeznijo*. Braslovče: samozaložba, 2017.
- Kralj, Franc: *Svobodni gospodje Žovneški do povišanja v grofe*. Braslovče: Kulturno zgodovinsko društvo Žovnek, 2015.
- Kralj, Franc: *Žovnek in Žovneški*. Braslovče: Kulturno zgodovinsko društvo Žovnek, 2000.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Krušič, Vlado (ur.): *Prekopa, Čepļje, Stopnik. Izdano ob 100 letnici Gasilskega društva Prekopa-Čepļje-Stopnik*. Prekopa, 2006.
- Lukman, Fran Ksaver: Grad Ojstrica in gora Kravica. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 18, 1923, str. 102–103.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Kelblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog*, 5 (LVI), 1995, str. 143–205.
- Megiser, Hieronymus: *Annales Carinthiae, das ist Chronica, des löblichen Ertzhertzogthumbs Khärendten*. 2 zvezka. Leipzig: Abraham Lamberg, 1612.
- Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina, 2001.

- Moškon, Milena: (Ne)znani slikar Anton Perko. *Celjski zbornik*, 25, 1990, str. 221–225.
- Novostraszczky – Dunder, Wenzel Georg: *Štajerski raj. Savinjska dolina in Novo Celje na južnem Spodnjem Štajerskem z zgodovinskega, topografskega, pitoresknega, industrijskega, montanističnega, termalnega, zgodovinskega in etnografskega vidika. Vsebinsko in jezikovno predelal ter dopolnil Peter Zimmermann. Prozna in pesniška besedila prevedel Janko Germadnik. Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem*, 2016.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. III. Theil. Das Dekanat Cilli*. Cilli, 1880.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV. Theil. Das Dekanat Frasslau*. Cilli, 1880.
- Orožen, Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju. *Celjski zbornik*, 1, 1951, str. 22–39.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Orožen, Janko: Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik*, 1, 1959, str. 213–230.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdaj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Rajšp Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010 (Zbirka Digitalna knjižnica. Dissertationes; 13).
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt. Steiermark's Schlösser, Burgruinen, Städte Märkte u. Klöster. Band III*. Graz: Selbstverlag C. Reichert, 1864.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki. 1485–1487. Prevedel Primož Simoniti*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor: Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg. *Kronika* 62, 2014, str. 599–664.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litije, Smartna in Gabrovke. *Kronika* 59, 2011, str. 371–410.
- Sapač, Igor: *Freudenberg – Lušperk – Jamnik. Zreški gradovi med včeraj, danes in jutri*. Maribor–Zreče: Univerza v Mariboru; Občina Zreče, 2016.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožečami*. Ljubljana: Viharnik, 2005 (Grajske stavbe 17).
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Dritter Theil*. Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Simič, Mitja (ur.): *Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije*. Šmarje-Sap: Buča, 2009.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Steska, Viktor: Perko, Anton (1833–1905). *Slovenski biografski leksikon*, II/6. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1935, str. 307.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: ADEVA, 1992.
- Stopar, Ivan: *Arhitektura predromanike in romanike v Sloveniji*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017 (v tisku).
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, 1982.
- Stopar, Ivan: Grajske stavbe na območju Polzele. *Polzela*. Polzela: Krajevna skupnost, 1984, str. 24–37.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Bela krajina*. Ljubljana: Viharnik, 2004 (Grajske stavbe 16).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretnja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe 3).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: Likovno snovanje v 19. stoletju. *Umetnost na Slovenskem. Od prazgodovine do danes*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 184–215.
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2006.
- Stopar, Ivan: *Podoba Slovenije v obdobju narodnega prebujenja. Upodobitve slovenskih krajev iz sredine 19. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2016.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: *Slikovite podobe Slovenije. 101 veduta naše dežele, kakršna je bila nekoč*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove dežel-noknežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.

Štrekelj, Milica: Grad Ojstrica v Savinjski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 14, 1918, str. 76–90.

Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.

Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 2001.

Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.

Urankar, Pavle: *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Ljubljana: samozaložba, 1940.

Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.

Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.

Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schuller. Graz: ADEVA, 1975.

Voje, Ignacij: *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.

Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina. Žalec: samozaložba*, 1930.

Wastler, Josef: *Steirisches Künstler-Lexicon*. Graz: Leykam, 1883.

Wiessner, Hermann in Gerhard Seebach: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Wolfsberg, Friesach, St. Veit. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1977.

Wurzbach, Constantin: Perko, Anton. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 22. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1870, str. 26.

Zahn, Joseph: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: A. Hölder, 1893.

Žaja Vrbica, Sanja: Slovenski slikar Anton Perko – dvorski marinist s dubrovačkom adresom. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta 51, 2015, str. 93–252.

the south-western edge of the Lower Savinja Valley, above the road or, rather, path that runs from Trojane and, passing through Zaplanina in Presedlje, descends towards Tabor in the Savinja Valley. The castle first appeared in written sources in 1288. From that date and until 1456, it was owned by the Lords of Žovnek (Saneck). Later, it came into the hands of Counts of Celje and ultimately passed into provincial princely possession until it ended in ruins in the second half of the sixteenth century. Its abandoned remains served as construction material for a long time. Nevertheless, it is still possible to identify the basic features of its original layout, which was fairly specific and unusual in comparison with other medieval castles in the territory of the present-day Slovenia. The building complex standing on a steep domed hill was developed in three building stages. In the thirteenth century, a massive square tower stood on top of the hill that served both defensive and residential functions and was firmly enclosed by defence walls. The tower was perhaps constructed on antique bases. In the fourteenth and fifteenth centuries, the original castle layout was gradually axially expanded with walled-in fortified terrace plateaus laid on the most gently sloping part of the hill. The construction of the second plateau was most probably a consequence of the struggles for the legacy of the Counts of Celje (Cilli) in 1456 and 1457.

When the provincial princely seigniorship Ojstrica passed into the leasehold of brothers Maximilian and Georg von Schrattenbach in 1566, the medieval castle was abandoned and the construction of the Ojstrica Mansion commenced in the complex of the medieval *Meierhof* on the creek at the base of the castle hill. Until 1587, the central structure of the Renaissance mansion was constructed by integrating the medieval residential building. Later on, probably around 1599, the building was expanded and added two cylindrical towers and a relatively long representative main façade. The mansion had a very unusual layout, with its parts constructed above the creek bed and the road to Trojane. Most probably in the first half of the seventeenth century, the mansion was completed with a big, enclosed parterre garden of exquisite Renaissance geometric design. In the last third of the eighteenth century, when the mansion was owned by Johann Jakob Count Gaisruck, the building complex was added a huge late-Baroque *Meierhof* that was primarily intended for horse-breeding in the Ojstrica estate. In the first half of the nineteenth century, the disused and dilapidating Ojstrica Mansion and most of its accessory buildings were abandoned and completely demolished. The *Meierhof*, however, one of the biggest and best designed architectural accomplishments of this kind in the territory of present-day Slovenia, was preserved until 1964.

S U M M A R Y

Ojstrica Castle and Mansion. A historical architectural outline

The contribution deals with the hitherto overlooked architectural historical importance of the medieval Ojstrica Castle and homonymous early modern mansion. The castle was built on a steep slope, on